JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV BOHEMISTIKY

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

OBRAZ HISTORICKÝCH UDÁLOSTÍ ROKU 1989 V ČESKÉ ROMÁNOVÉ LITERATUŘE

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Michal Bauer, Ph.D

Autor práce: Petra Kitnerová

Studijní obor: Historie – Bohemistika

Ročník: 3

2012

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 14. května 2012

….....

Petra Kitnerová

Poděkování

Děkuji doc. PaedDr. Michalu Bauerovi, Ph.D. za odborné vedení této práce, vstřícnost, cenné rady a poskytnutý tvůrčí prostor.

Anotace

Bakalářská práce pojednává o způsobu zobrazení revolučních událostí roku 1989 v české románové literatuře. Část práce se je věnována historickým událostem, dobovému a literárně-historickému kontextu. Další část je zaměřena na interpretaci vybraných stěžejních románů. Jedná se o romány: Sestra od Jáchyma Topola, Čekání na tmu, čekání na světlo od Ivana Klímy a román Sněžím od Pavla Kohouta. Metodologicky práce vychází z teorie fikčních světů.

Klíčová slova: zobrazení roku 1989
sametová revoluce
teorie fikčních světů

Annotation

This work is dedicated to the way of the reflection of historical events in 1989 in Czech novelistic literature. Part of this work is devoted to historical events, period context and the context of literature and history. Another part is dedicated to the interpretation of chosen main novels – Sestra written by Jáchym Topol, Čekání na tmu, čekání na světlo written by Ivan Klíma and Sněžím written by Pavel Kohout. The work proceed from theory of fictional worlds.

Key words: the reflection of year 1989
the Velvet Revolution
theory of fictional worlds

Obsah

1. Úvod 7
2. Historické události let 1989–1990 10
   2.1 Revoluce ? Sametová? 10
   2.2 Nálada v Československu 10
   2.3 Události let 1989-1990 12
   2.4 Sametová revoluce 13
   2.5 Počátek roku 1990 16
3. Literární kontext 17
   3.1 Co předcházelo 17
   3.2 Sametová revoluce a její důsledky 21
4. Teorie fikčních světů 23
5. Sestra 29
6. Čekání na tmu, čekání na světlo 36
7. Sněžím 43
8. Závěr 49
9. Seznam použité literatury 53

1. Úvod

Historik Jan Křen v předvečer sametové revoluce poznamenal, že *„Každá velká změna historických názorů, a zvlášť ta, která nás čeká, má a bude mít svůj mravní patos a rovněž i implikace, jež čistě vědecký* [historický] r*ámec překročí.“*[1] *„Zaskočeni tím však budou hlavně ti, kdo se nechali ukolébat do klamné letargie a nalezli útulek v iluzích. Stýskat si a žehrat budou ti, kdo se ve své tučné impotenci budou cítit dotčeni a ohroženi ve falešných jistinách, nemluvě o zlobných reakcích těch, jejichž mocenská pýcha a arogance bude zasažena. Tomu se sotva bude možné vyhnout, i když se změna bude dít bez zlovolnosti, bez nenávisti, levných senzací a revanší, klidně, věcně a kompetentně, s chladnou myslí, která je pro vědeckou analýzu nezbytná a která je jí vlastní.“*[2] Přestože se jeho postřeh týkal budoucnosti historické obce, nechtě naznačil situaci celé společnosti v období po sametové revoluci. V této době se společnost musela vyrovnávat s mnoha změnami zasahujícími do všech sfér lidského života.

Z tohoto důvodu můžeme pozorovat změny i ve vnímání literatury druhé poloviny dvacátého století. Nová doba vyžadovala nové přístupy týkající se literárního procesu. Ten byl ovlivněn komunistickou ideologií vlády jedné strany. Z toho důvodu odstraňoval (vyřazoval) z dějin literatury vše, co nespadalo do ideového konceptu komunistické strany a navíc přejímal normativní konstrukce (socialistický realismus).[3] Do listopadových událostí roku 1989 byla literatura a umění redukována skrze doktrínu historického materialismu na součást ideologické nadstavby. Funkce literatury a umění byla omezena na apologii společenského systému.[4] Podle A. Hamana docházelo k reakci na tuto problematiku dvojím způsobem. *„Na jedné straně byly přístupy, které rámcem výkladu učinily základní literární druhy – poezii, prózu a drama.“*[5] Na druhé straně byly přístupy, které vycházely spíše z duchovního pozadí politického a kulturního života. Po vytvoření vlastní periodizace daného období postupovali autoři dále podle druhového členění.[6]

V důsledku událostí 17. listopadu – pádu nadvlády jediné možné ideologie, se objevila ve společnosti po dlouhé době veřejně pluralita názorů. Svět, který byl

1 KŘEN, Jiří, Bílá místa v našich dějinách?, Praha, Lidové noviny, 1990, s. 11.
2 Tamtéž, s. 12.
3 HAMAN, Aleš, Literatura v průsečíku pohledů. Teorie – historie – kritika, Praha, Nakladatelství ARSCI, 2003, s. 65.
4 Tamtéž, s. 66.
5 Tamtéž.
6 Tamtéž, s. 66-67.

do té doby interpretován a představován jediným možným pohledem, je obtížné uchopit. Příčinnou pochybností o světě je podle J. Kratochvila nemožnost jednoznačného výkladu historických událostí.[7] *„Zde se vyjevuje podstatný rys postmoderního myšlení – pluralistické nazírání jevů kladoucí je vedle sebe, bez snahy o jejich hodnocení, tedy o hierarchizaci* […].“[8] *„Vedle těchto* […] *postmoderních linií*[9] *však v naší současné próze existují také fiktivní díla, v nichž vypravěči nerezignovali na příběhy a jejich pravděpodobnost*[10]*.“*[11]

Vzhledem k tomu, že vybraná díla vznikla nedlouho po sametové revoluci (Sněžím, něm. 1992, česky 1993; Čekání na tmu, čekání na světlo, 1993; Sestra, 1994), můžeme očekávat, že nějakým způsobem danou dobu reflektují. Jiří Kratochvil se své knize Vyznání příběhovosti *„přisoudil příběhům funkci obranné reakce proti úzkosti z lidské existence umožňující orientovat se ve vlastním* […] *životě.“*[12] Zároveň však nemůžeme chápat umělecké dílo jako přímou reakci na dobové poměry. Pokud bychom chápali umělecké dílo pouze v dobovém kontextu, kdy vzniklo, tak sice můžeme zaznamenat historickou hodnotu díla, ale nemůžeme zjistit nic podstatného o umělecké hodnotě díla.[13] *„Dílo viděné jako realizace či manifestace autonomního tvůrčího projektu může být hodnoceno a srovnáváno bez ohledu na okamžik svého vzniku, neboť ho vždy již svou povahou přesahuje* […]*.“*[14]

V této bakalářské práci se budeme zabývat zobrazením událostí souvisejících s pádem komunistického režimu v tehdejším Československu. Vzhledem k tomu, že od události uplynulo přes dvacet let a historici i společnost se stále nemohou dohodnout, jednalo-li se o revoluci, nebo převrat, je samotné vnímání tohoto období problematické. Zobrazením tohoto období se budeme zabývat skrze díla tří autorů – Jáchyma Topola, Ivana Klímy a Pavla Kohouta. Román Sestra Jáchyma Topola bude prezentovat postmoderní linii současné prózy a román Ivana Klímy Čekání na tmu, čekání na světlo

7 KRATOCHVIL, Jiří, Vyznání příběhovosti, Brno, Petrov, 2000, s. 13.
Citováno dle: HAMAN, A., Literatura v průsečíku pohledů, s. 148.

8 Tamtéž.

9 P. Zima rozlišil čtyři modelové typy postmoderní románové produkce. 1. text jako radikální řečový experiment, 2. čtivý, neorealistický, neoromantický či neomodernistický text s konvenčními vyprávěcími vzorci, 3. ideologicko-utopický text nových hnutí, 4. text destruktivní subverzivní revolty. A. Haman řadí díla J. Topola do posledního modelového typu, mezi texty destruktivní subverzivní revolty.
Citováno dle: Tamtéž, s. 148-149.

10 I. Klíma, P. Kohout, J. Stránský, E. Kantůrková, V. Třešňák, P. Šabach, I. Pekárková, F. Topol
Citováno dle: Tamtéž, s. 153.

11 Tamtéž.

12 Tamtéž, s. 147.

13 Tamtéž, s. 69.

14 Tamtéž, s. 68.

a Sněžím od Pavla Kohouta tzv. midkulturu[15]. Vzhledem k problematickému pojetí daného období je důležité, že od zobrazovaných událostí je zachován jistý časový odstup. Vzhledem k tomu, že „[…] *v různých dobách a situacích v národě či v jeho částech různé kusy dějin rezonují různě, jednou vybledávají a jindy se zalesknou,* […]“[16], nahlížíme proto na literární dílo v různých dobách různým způsobem a upřednostňujeme jistá hlediska.

Hlavním záměrem této práce má být interpretace a komparace vybraných literárních děl. Jako zásadní, čím se budeme zabývat, se nám zdají jednotlivé postavy, děje a prostředí. Zaměříme se zejména na interpretaci konfliktů představených v jednotlivých dílech, které můžeme považovat za pojítko mezi těmito třemi výše jmenovanými aspekty. K uvedenému tématu se pokusíme přistupovat z hlediska teorie fikčních světů, vycházet budeme především z názorů L. Doležela. Podle teorie fikčních světů sice umělecké dílo vzniká v aktuálním světě a autor z tohoto světa čerpá mnoha způsoby, avšak výsledné dílo je nezávislé na světě, z kterého autor čerpal.

Vzhledem k tomu, že nechceme literární díla vnímat izolovaně, první dvě kapitoly se věnují historickým událostem, dobovému a literárně-historickému kontextu. Před kapitoly se samotnou interpretací jednotlivých děl jsme vložili krátkou kapitolu týkající se metodologického přístupu k tématu. Následující tři kapitoly obsahují interpretace jednotlivých děl. V závěru se pokusíme shrnout naše poznatky týkající se zobrazování daných (revolučních) událostí, poukázat na to, v čem jsou si vybraná díla z tohoto hlediska podobná a čím se odlišují.

Zároveň musíme přiznat, že k tématu přistupujeme zejména skrze jednotlivé postavy románu, skrze to, jak daný svět chápou, přestože bylo možné zaměřit se na zobrazení světa i z jiných hledisek.

15 Tamtéž, s. 153.
16 KŘEN, J., Bílá místa v našich dějinách?, s. 105.

2. Historické události let 1989–1990

Pokud se chceme zabývat zobrazením historických událostí roku 1989 ve vybraných literárních dílech, musíme se seznámit s tím, jak samotné události proběhly, jakým způsobem formovaly společnost, a jak společnost formovala je. Proto se pokusíme tyto skutečnosti nevnímat izolovaně, ale, tak jak se skutečně udály, v evropském kontextu – v souvislosti s rozpadem východního bloku.

2.1 Revoluce ? Sametová?

Revoluce jako termín se používá k označení krátkého a dramatického období převratu.[17] Historik Jiří Suk ve své knize Labyrintem revoluce poukazuje na to, že revoluce je brána jako součást moderních dějin již od konce 18. století a přisuzuje jí určité charakteristické znaky: *„A [revoluce] přitom není tím, co někdo může uskutečnit podle svého plánu, je děním přesahujícím přání a vůli jednotlivců, i když teprve prostřednictvím jejich činů se stává skutečností. Zůstává jedním z charakteristických projevů moderny, který není možné vyloučit.“*[18] *„Revoluce jako nanejvýš ambivalentní věc je součástí kolektivního vědomí i nevědomí moderního lidstva; je archetypem spravedlivého zúčtování i pomsty; přitahuje i odpuzuje; rozebrána na pitevním stole ociálních věd, ale stále velká neznámá, pokud někde propukne.“*[19]

Sametová revoluce se nelišila od jiných revolucí, ale v některých ohledech byla specificky česká a slovenská. Absence násilí, rychlost politických změn a hapenningový charakter inspirovaly revoluci, aby samu sebe nazvala „sametovou“, „něžnou“. Byla to revoluce, kterou málokdo čekal, a proto se na ni skoro nikdo nepřipravoval. Revoluce rychlá a zdánlivě nekomplikovaná.[20]

2.2 Nálada v Československu

Vývoj české společnosti byl značně komplikovaný. Od druhé poloviny 20. století „[...] *zapadala česká a slovenská společnost hlouběji do bludného kruhu*

17 HEYWOOD, Andrew, Politické ideologie, Praha, Victoria Publishing, 1994, s. 286.
18 SUK, Jiří, Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990), Praha, PROSTOR, 2009, s. 19.
19 Tamtéž, s. 20.
20 Tamtéž, s. 33.

revolucí a kontrarevolucí, nastolování a odčiňování.“[21] Po potlačení Pražského jara Sověty v roce 1968 se lidé odvrátili „[...] *pryč od politiky, považované za svinstvo, pryč od hrdé občanskosti, která byla k ničemu.“*[22] Nově dosazená vláda *„byla, pokud jde o represe, jednou z nejzdatnějších ve východní Evropě. Prezident Gustáv Husák a jeho hlavní pomocník Miloš Jakeš provedli drastickou čistku, během níž se zbavili liberálních komunistů z okruhu reformního předáka Alexandra Dubčeka. Ze strany byl vyloučen každý třetí člen, tedy asi 500 000 lidí.* [...] *Také z univerzit, kulturních organizací a hospodářských institucí režim pečlivě odstranil „podvratné živly“, které pak mohly dostat jen to nejpodřadnější zaměstnání.“*[23] Lidé zklamaní událostmi let 1968–1969 se proto uchýlili do svého soukromí a pouze v něm dávali najevo své opovržení režimem.[24]

Přestože již v osmdesátých letech vznikají v zahraničí různá opoziční hnutí, v Československu nedošlo ke spojení dělníků s místními intelektuály, jako například v Polsku a Maďarsku. Vzhledem k poměrně dobré ekonomické situaci byli dělníci přesvědčeni, že mají co ztratit. Navíc Charta 77, hlavní disidentské seskupení Československa, byla stále skupinkou zakázaných umělců, spisovatelů a hudebníků, kteří byli neustále pronásledováni ze strany státu.[25]

Zhruba od druhé poloviny osmdesátých let dochází ke změně. I přes represivní zásahy státu se zvětšuje rozsah informovanosti obyvatelstva a zároveň roste kvalita získávaných informací ze zahraničí – *„zvýšil se počet samizdatových periodik (a zároveň počet obíhajících exemplářů), zvětšila se kvalita a dostupnost elektronických komunikačních prostředků, pod vlivem liberalizace v Sovětském svazu přestaly být koncem roku 1988 i v Československu rušeny zahraniční rádia Svobodná Evropa a Deutschlandfunk.“*[26] Tak se neočekávané události z let 1988 – 1989, které začaly v Polsku, následně v Maďarsku a východním Německu, staly inspirací i nadějí pro obyvatelstvo Československa.

Sociolog Ivo Možný charakterizuje období těsně před revolucí takto: *„Takřka všechny sociální vrstvy, profesní a zájmové skupiny, ti, co se živili rukama i ti, co se živili hlavou, rodiny i jednotlivci měly zájem na určité změně politického*

21 Tamtéž, s. 19.
22 Tamtéž, s. 21.
23 GILBERT, Felix – LARGE, David Clay, Konec evropské éry. Dějiny Evropy 1890–1990, Praha, Mladá fronta, 2003, s. 593.
24 SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 21.
25 GILBERT, F., – LARGE, D. C., Konec evropské éry, s. 594.
26 SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 22.

a ekonomického klimatu. [...] *A tak skutečné obhájce statut quo bychom pravděpodobně našli jen v úzké stranické špičce. Ta se však změnám,* [...], *urputně bránila – opírala se přitom o státní aparát, o jeho byrokratickou i represivní složku, kalkulovala s letitým a zakořeněným nezájmem většiny obyvatelstva o politiku.“*[27]

Situaci v ještě stále nerevolučním Československu shrnuje Jiří Suk takto: *„V česko-slovenské společnosti roku 1989 vládl onen zvláštní předrevoluční nepokoj, ono dusné ovzduší naplněné očekáváním změn a zároveň strachem z represí, které visely ve vzduchu.“*[28]

2.3 Události let 1989-1990

V roce 1988–1989 proběhlo několik protirežimních demonstrací. Nejznámější a pravděpodobně nejvýznamnější z nich je Svíčková demonstrace, jinak zvaná Bratislavský velký pátek. Manifestace se konala 25. března 1988 na Hviezdoslavově náměstí v Bratislavě. Jednalo se o poklidnou manifestaci občanů za náboženské a občanské svobody a byla výsledkem tajných církevních aktivit. Dnes je považována za jedno z nejdůležitějších protirežimních vystoupení proti komunistickému režimu až do sametové revoluce.[29]

Následovaly poklidné demonstrace v Praze – 21. srpna (k 20. výročí okupace Československa), 28. října (k 70. výročí vyhlášení samostatného Československa), 10. prosince 1988 (k 40. výročí vyhlášení Všeobecné deklarace lidských práv, tato demonstrace byla navíc režimem povolená).

Období 15.–21. ledna roku 1989 je dnes nazýváno Palachův týden. Na neděli 15. ledna ohlásilo 5 disidentských skupin[30] konání pietního aktu na Václavském náměstí k uctění oběti Jana Palacha. Proti lidem, kteří se shromažďovali na Václavském náměstí bylo použito násilí. Proti demonstrantům byli nasazeni příslušníci SNB, Lidové milice, vodní děla, psi, slzný plyn, obrněná auta. Brutalita zákroků se však míjela účinkem, další den přišli lidé znovu. Kromě hesel: „Svobodu!”, „Kde máte ty živly?” se totiž skandovalo „Zítra zase tady!” Stovky lidí byly zmláceny, řada zatčena.[31] Brutální

27 Tamtéž, s. 23.
28 Tamtéž.
29 Ústav paměti národa, Sviečková manifestácia v Bratislave, 25. marec 1988, Analýza ÚPN, online, http://www.upn.gov.sk/data/svieckova-manifestacia/analyza-upn.pdf, citováno dne 11.03.2012.
30 Charta 77, České děti, Mírový klub Johna Lennona, Nezávislé mírové sdružení, Společnost přátel USA
31 Rok 1989, Palachův týden, online, http://www.totalita.cz/1989/1989_0100.php, citováno dne 12.03.2012.

potlačení demonstrací, trestní stíhání organizátorů a perzekuce účastníků radikalizovalo dosud klidnou společnost.[32]

2.4 Sametová revoluce

Dne 17. listopadu 1989 se povolená akce k 50. výročí boje studentů za svobodu změnila v protirežimní demonstraci. Byla pořádána pražskými vysokoškoláky a Socialistickým svazem mládeže. Této akce se účastnilo na několik desítek tisíc lidí. Studenti mávali československými vlajkami a vykřikovali jména Tomáše Garrigua Masaryka a Alexandra Dubčeka. V reakci na změny probíhající v okolních státech provolávali: „Nechceme být poslední!“ a „Dinosauři, odstupte!“ Demonstrace byla potlačena jednotkami ministerstva vnitra. Potlačení však bylo chybným manévrem, který radikalizoval dosud pasivní obyvatelstvo, které se začalo připojovat ke studentům na stále rozsáhlejších demonstracích.[33]

O den později studenti pražských vysokých škol společně s herci pražských divadel zahájili týdenní okupační stávku. Také vyzvali občany a organizace k účasti na generální stávce, která měla proběhnout 27. listopadu od 12 do 14 hodin. V této době zahraniční média zveřejnila zprávu, že při demonstraci byl ubit student Martin Šmíd. Zpráva významně probudila stávkové hnutí, přestože byla nepravdivá, což československá režimní média prokázala až o 24 hodin později. Celý víkend chodili lidé zapalovat svíčky na Národní třídu, aby uctili památku údajně mrtvého studenta. Veřejná bezpečnost nezasáhla.[34]

Už 19. listopadu v pražském Činoherním klubu vzniklo Občanské fórum.[35] Neformální hlavou hnutí se stal Václav Havel. Současně v Bratislavě vznikla Verejnosť proti násiliu.[36] V reakci na okupační stávku byli studenti 20. listopadu skrze televizi vyzváni k ukončení stávky, a to jak federální vládou, tak oběma republikovými vládami. S podobnou výzvou vystoupil později i tajemník Komunistické strany Československa

---

Palachův týden roku 1989, Český rozhlas, online, http://www.radio.cz/cz/rubrika/historie/palachuv-tyden-roku-1989, citováno dne 12.03.2012.

32 Tamtéž.

33 GILBERT, F., – LARGE, D. C., Konec evropské éry, s. 594-595.

34 Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989, část III. 3) b) – Úloha mocenských orgánů, dostupné online, http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1236_05.htm, citováno dne 12.03.2012.

35 OF – platforma, ve které se sjednotily nezávislé iniciativy, představitelé církví, uměleckých svazů a další občané usilující o pokojnou změnu režimu prostřednictvím vyjednávání se státní mocí. Citováno dle: SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 483.

36 VPN – obdoba OF na území Slovenska. Citováno dle: SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 484.

Miloš Jakeš. K prvnímu jednání s demonstranty došlo 21. listopadu. Premiér Adamec *„Slíbil, že proti demonstracím nebude použito síly, a zdůraznil, že nastávající společenské změny nepřekročí rámec socialistického uspořádání.”*[37]

Od 21. listopadu se každý den odpoledne konaly poklidné protirežimní demonstrace, zejména v Praze a Bratislavě i v dalších městech republik. Tyto manifestace organizovalo OF a VPN. Akce přispěly k rychlému pádu starého režimu. Václavské náměstí bylo místem, kde se konala první manifestace OF z balkonu Melantrichova nakladatelství. Zde poprvé promluvil před diváky Václav Havel.[38] Na Václavském náměstí pokračovaly demonstrace i 22. listopadu. Rituálem demonstrací se stala píseň Modlitba, kterou byly demonstrace zahajovány. Ukončovány byly zpěvem československé státní hymny.[39] V reakci na neustále probíhající demonstrace dorazily do Prahy Lidové milice. Připravena zasáhnout byla i Československá lidová armáda. Vedení KSČ se nakonec rozhodlo ozbrojení síly nepoužít.[40]

24. listopadu rezignovalo předsednictvo KSČ v čele s generálním tajemníkem Milošem Jakešem. Na jeho místo byl zvolen neznámý Karel Urbánek. Nově vzniklé předsednictvo se však skládalo ze zkompromitovaných a neoblíbených politiků. Veřejnost jej nepřijala. O den později československý prezident Gustáv Husák na žádost OF a VPN propustil nejznámější politické vězně. V následujících dnech a týdnech propouštění politických vězňů pokračovalo.

26. listopadu se poprvé setkal Václav Havel v čele delegace OF s federálním premiérem Adamcem. Proběhly první politické rozhovory. OF požaduje: *„odstoupení nejzkompromitovanějších politiků, respektování svobody tisku a informací, vyšetření zákroku policejních sil proti studentské manifestaci.”*[41] V celé republice se 27. listopadu konala plánovaná generální stávka. Tato stávka měla představovat neformální referendum o vedoucí úloze KSČ ve společnosti.[42] Stávka proběhla pod heslem: „Konec vlády jedné strany!”.[43] Zároveň delegace OF a VPN představila své požadavky: demisi federální vlády a vytvoření přechodné vlády odborníků; vypuštění tří článků ústavy[44]

37 SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 484.
38 Tamtéž, s. 38.
39 Tamtéž, s. 41.
40 Tamtéž, s. 484.
41 Tamtéž, s. 45.
42 Tamtéž, s. 485.
43 Sametová revoluce ´89, 17.-18. listopad 1989, online, http://www.revoluce89.wz.cz/hlavni.htm#listopad, citováno dne 12.03.2012.
44 Jednalo se o články *„o vedoucí úloze KSČ ve společnosti a v politickém systému Národní fronty a marxismu-leninismu jako státní ideologii;* […].“
Citováno dle: SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 485.

(4, 6, 16); abdikaci prezidenta Gustáva Husáka do 10. prosince; propuštění všech politických vězňů; legalizaci OF a VPN a přidělení budov a prostoru v médiích pro jeho účely; personální rekonstrukci zákonodárných sborů.[45]

Už 29. listopadu Federální shromáždění ČSSR odhlasovalo požadovanou změnu ústavy a stanovilo parlamentní komisi pro dohled nad vyšetřováním událostí 17. listopadu 1989. V této době OF zahájilo vysílání na rozhlasové stanici Hvězda a otevřela se mu také Československá televize.[46]

Na počátku prosince 1989 se jednalo o rekonstrukci vlády České socialistické republiky. Nově rekonstruovaná federální vláda pobouřila veřejnost. Ze 20 členů bylo 15 komunistů, 1 socialista, 1 lidovec a 3 nestraníci.[47] Pobouření občané reagovali na situaci hesly: „Staronová vládo, nejsme tupé stádo!“[48] Lidé „[...] *stále více požadovali plnou demokracii, nejen dílčí demokratizaci; chtěli svobodnou ekonomiku, a ne pouze „socialismus s lidskou tváří“, jak znělo heslo z roku 1968.“*[49]

Federální premiér Adamec se rozhodl podat demisi a kandidovat do prezidentského úřadu. V reakci na Adamcovu kandidaturu se 8. prosince KC OF dohodlo na kandidatuře Václava Havla na post prezidenta. *„Masivní volební propagace představila Václava Havla jako nenahraditelnou záruku svobodných voleb a demokracie.”*[50] V tomto období proběhlo několik politických rozhovorů o federální vládě. Delegace OF a VPN postupně prosadila všechny své požadavky, a 9. prosince tak vznikla „vláda národního porozumění“. O den později prezident Gustáv Husák jmenoval na Pražském hradě novou federální vládu a abdikoval.

StB reagovala rychle na očekávanou změnu režimu, a proto začala likvidovat některé citlivé dokumenty.[51] Na počátku revoluce bylo asi 15 tisíc takovýchto spisů zničeno.[52] Problém Státní bezpečnosti otřásal politikou po celé přechodné období. *„Za dveřmi spisoven a sekretariátů se začaly provádět první, neoficiální „lustrace“ (prověřování kontaktů a vazeb politika se strukturami ministerstva vnitra),* […].“[53]

45 SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 485-486.
46 Tamtéž, s. 39.
47 Tamtéž, s. 486.
48 HANOUSEK, Ivan – HOŘEC, Jaromír (edd.), Občanské fóry. Pražský podzim 1989, Praha, Odeon, 1990, 78 s.
Citováno dle: SUK, J., s. 58.
49 GILBERT, F., – LARGE, D. C., Konec evropské éry, s. 595.
50 SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 247.
51 Sametová revoluce 1989, prosinec 1989 – některé události, online, http://www.totalita.cz/1989/1989_12_udal.php, citováno dne 12.03.2012.
52 SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 31.
53 Tamtéž.

11. prosince se začalo s odstraňováním „železné opony" na hranicích s Německou spolkovou republikou a Rakouskem. S uvolněním poměrů se do země začali vracet někteří emigranti.[54] Dne 29. prosince 1989 byl ve Vladislavském sále Pražského hradu Václav Havel zvolen prezidentem Československa. Byl zvolen jednomyslně i komunistickými poslanci. V důsledku toho studenti ukončili stávku.

2.5 Počátek roku 1990

V roce 1990 pokračovala demokratizace společnosti. Cílem bylo konání svobodných demokratických voleb. Koncem ledna 1990 se v souvislosti s otázkou nového názvu státu ukázaly česko-slovenské vztahy v novém světle. Tzv. „pomlčková válka" rozpoutala boj mezi českou a slovenskou reprezentací, který nakonec skončil kompromisem. Dne 28. března oficiálně zanikla Československá socialistická republika a vznikl nový stát – s českým názvem (Československá federativní republika) a se slovenským názvem (Česko-slovenská federativní republika). Nakonec jako definitivní název bylo přijato pojmenování Česká a Slovenská Federativní Republika. V červnu proběhly první demokratické volby. Z voleb vyšlo Občanské fórum jako vítěz s 51% hlasů.[55]

Sametová revoluce spustila velmi rychlý proces, při kterém došlo k pádu komunistické strany, abdikaci vlády a předání moci OF. Občanské fórum však nebylo připraveno převzít moc a nemělo k tomu ani dostatečnou politickou zkušenost. To, že se část komunistických představitelů podílela na předání moci OF, jim zajistilo místa v Parlamentu a i v jiných mocenských institucích. Komunistická strana nebyla zakázána.[56]

54 Sametová revoluce 1989, prosinec 1989 – některé události, online, http://www.totalita.cz/1989/1989_12_udal.php, citováno dne 12.03.2012.
55 SUK, J., Labyrintem revoluce, s. 494-498.
56 Proč 16 let po revoluci komunisté sílí?, Rozhovor ČRo 6, online, http://www.pehe.cz/rozhovory/2005/proc-16-let-po-revoluci-komuniste-sili-rozhovor, citováno dne 12.03.2012.

3. Literární kontext

V této kapitole se pokusíme ve stručnosti nastínit situaci týkající se literatury na pozadí politických událostí. Budeme se zabývat především osmdesátými léty a zejména rokem 1989. Měli bychom si také uvědomit, že stav literatury v osmdesátých letech částečně vycházel z roku 1968 a bezprostředních událostí toho roku se týkajících. Vzhledem k tomu, že se jedná o velmi obsáhlé téma, pokusíme se pouze o nastínění toho nejdůležitějšího, co se v literárním životě odehrálo na pozadí historických, zejména politických událostí. Zaměříme se zejména na to, jak na probíhající změny ve společnosti reagovaly oficiální literární struktury, jak se tyto změny promítly ve fungování organizací a jaký to mělo dopad na vydávání literárních děl.

3.1 Co předcházelo

V reakci na události let 1968 – 1969 zanikl Svaz spisovatelů a když byl v roce 1972 znovu ustanoven jako Svaz českých spisovatelů, z původní členské základny zbyla zhruba šestina.*„Nastoupila měřítka prostřednosti a oficiálně se znovu začalo mluvit o sovětizaci literatury, a dokonce i o „socialistickém realismu“.*“[57] Nejen, že nebylo kde a jak otiskovat práce, navíc měly stovky spisovatelů i dalších lidí zákaz publikovat. Oficiálně mohla vycházet pouze Tvorba[58], týdeník ústředního výboru KSČ, a od roku 1972 časopis Literární měsíčník[59]. V zahraničí vzniklo několik nových vydavatelství, která řídili emigranti, a která tiskla práce autorů, jež měli publikování ve vlasti zakázané. Toto období znamenalo rozštěpení české literatury a kultury do tří proudů.

57 Přehledné dějiny literatury III. Dějiny české a světové literatury od roku 1945 do současnosti, Praha, SPN – pedagogické nakladatelství, 1997, s. 114.

58 *„Od svého vzniku Tvorba podporovala „konsolidační“ politickou linii Gustáva Husáka. Slovně se zpočátku ještě hlásila k myšlenkám Pražského jara, ale proti údajné „anarchizaci“ společnosti stavěla potřebu „obnovy a upevnění socialistické moci“* [...]*; brzy se z listu stala tribuna oficiálního normalizačního kursu nového vedení KSČ* […].“
Citováno dle: DOKOUPIL, Blahoslav, Tvorba. 1969-1991, Slovník české literatury po roce 1945, online, http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=233&hl=tvorba+, citováno dne 21.04.2012.

59 Časopis propagující od svého vzniku tzv. normalizaci v literatuře. Literární měsíčník navazoval na poúnorový Nový život. Jedním z hlavních cílů časopisu byla *„obnova socialistického charakteru literární tvorby“* a *„rozvíjení odkazu meziválečné marxistické kritiky“*.
Citováno dle: Týž, Literární měsíčník, c. d., online, http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=150&hl=liter%C3%A1rn%C3%AD+m%C4%9Bs%C3%AD%C4%8Dn%C3%ADk+

První proud zastupovala literatura publikovaná oficiálně, druhým proudem byla literatura domácí neoficiální (samizdatová) a třetí proud tvořila skupina autorů žijících v zahraničí, ale píšící česky.[60]

Relativní klid let sedmdesátých byl narušen až událostmi roku 1977, kdy bylo publikováno prohlášení s názvem Charta 77. Autoři tohoto prohlášení požadovali, aby režim dodržoval platné zákony. Vznik ilegálního Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných situaci ještě víc vystupňoval. Reakcí režimu byly zesílené policejní represe proti jakýmkoli projevům nezávislého myšlení a jednání. Režimu nepohodlné osobnosti byly vystěhovány (P. Kohout, J. Gruša) , pro ostatní vytvořil režim takové existenční podmínky, že odchod ze země (J. Hutka, V. Třešňák) byl jediným řešením.[61] Po vystoupení Charty 77, která kolem sebe shromáždila rozsáhlejší okruh autorů a čtenářů, můžeme také pozorovat výraznější nástup samizdatu.[62] V návaznosti na Chartu 77 vznikl samizdatový časopis Spektrum[63], který ale brzy zanikl. Jeho nástupcem byly samizdatové časopisy Obsah[64], Prostor[65], Kritický sborník[66].

Z ideologického hlediska byla v těchto letech velmi důležitá publicistika, která

60 Vycházíme z: Dějiny české literatury 1945-1989 IV. 1969-1989, Praha, Academia, 2008.

61 Tamtéž, s. 155.

62 Tamtéž, s. 84.

63 *„Samizdatová kulturní revue vydávaná anonymně (uváděn nebyl ani titul) s roční periodicitou.“* Časopis představoval jeden z prvních pokusů *„o soustředění domácího kulturního disentu bez ohledu na názorové směřování.“* a vycházel v letech 1977-1979.
Citováno dle: DOKOUPIL, B., Spektrum, c. d., online, http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=217&hl=spektrum+, citováno dne 21.04.2012.

64 Obsah byl samizdatový měsíčník, který vznikl na počátku osmdesátých let v autorském kolektivu kolem knižní edice Petlice. *„List neměl stálou redakci, vznikal jako sborník neredigovaných a žánrově různorodých příspěvků, které byly vždy k určitému datu shromážděny a v jedenácti, později ve dvaadvaceti až šestatřiceti kopiích zkompletovány do kartonových desek […].“* Časopis byl náhradou za standardní média a sloužil ke komunikaci osobnostem, jež neměly přístup k oficiálnímu publikování.
Citováno dle: ZELINSKÝ, Miroslav, Obsah, Slovník české literatury po roce 1945, online, http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=174&hl=obsah+, citováno dne 21.04.2012.

65 Zpočátku samizdatová společensko-kulturní revue, koncipovaná jako čtvrtletník. V revue převládala zejména publicistika zaměřená na kritiku politiky KSČ a společenských poměrů. Přispěvatelé se přikláněli k myšlenkám konzervatismu a liberalismu. Ve svých příspěvcích se zabývali například otázkami fungování demokratického státu, ale věnovali se i jungiánské psychologii a psychiatrii, astropsychologií či esoterice.
Citováno dle: KUBÍČEK, Tomáš – KOŠNAROVÁ, Veronika, Prostor, Slovník české literatury po roce 1945, online, http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=191&hl=prostor+, citováno dne 21.04.2012.

66 Původně samizdatový časopis, který byl finančně podporován z Francie. *„Literárněvědné studie a články byly v samizdatovém období soustředěny především k té části literární tvorby, která byla oficiální kritikou ignorována, ale recenzní oddíl velmi často reagoval i na veřejně vydávané nové knihy, divadelní představení, filmy či výstavy.“*
Citováno dle: ZELINSKÝ, M., Kritický sborník, c. d., online, http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=124&hl=kritick%C3%BD+sborn%C3%ADk+, citováno dne 21.04.2012.

byla nástrojem komunistické strany. Zejména Rudé právo mělo zásadně ovlivňovat kulturní a umělecký život a v zásadních okamžicích zveřejňovalo zastrašující kampaně. Týdeník Tvorba také odpovídal stranickému pojetí publicistiky. Tvorba se sice později přihlásila k programu perestrojky a začala zveřejňovat různé polemiky i reportáže dotýkající se společenských problému, přesto nikdy nepřekročila hranice dané stranou. Pestřejší byla literárněkritická příloha Kmen[67]. Příloha byla vydávána od roku 1982.[68]

Osmdesátá léta znamenala jisté uvolnění a někteří zakázaní autoři mohli znovu publikovat. Vzrostl i význam exilových časopisů, které se dostávaly v stále větším množství do rukou čtenářů v Československu.[69] V oficiálních periodikách se dokonce prvně objevily zmínky o samizdatových sbírkách a sbornících.[70] Toto uvolnění bylo patrné hlavně po roce 1985, kdy byl Michail Gorbačov zvolen jako generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu. Pomalu docházelo k demokratizaci režimu skrze perestrojku a glasnosť. Perestrojka s sebou přinesla částečnou rehabilitaci pomíjených témat a rozšiřování ideologických mantinelů. Byla otevřeně publikována kritika stalinismu i Brežněvovy éry. „*Veřejnost projevovala velký zájem o překlady sovětské literatury, přinášející zásadní kritiku stalinismu. Před zaplněnými kinosály byl promítán gruzínský film Pokání*[71]*,* [...].“[72] Objevila se i naděje na změnu poměrů v závislosti na probíhajících sovětsko-amerických jednání. Oficiálně se vedení KSČ přihlásilo k programu přestavby, ale změny nechystalo.[73] Zejména po té, co se na podzim roku 1987 stal generálním tajemníkem ÚV KSČ Miloš Jakeš, který nahradil stárnoucího Gustáva Husáka. Ani oficiální spisovatelské organizace na tyto změny nereagovaly. Jejich představitelé byli těsně spjati s obdobním normalizace a za vše vděčili stávajícímu režimu. Zároveň mladší autoři, kterým se podařilo prosadit se, nechtěli přijít o těžce získaná místa a doufali, že stávající stárnoucí generaci později

67 Značná část listu byla původně zaplněna zejména články kritiků, kteří tlumočili oficiální kulturněpolitickou linii KSČ, a dokumenty z jednání SČS. V druhé polovině osmdesátých let se v listu projevily výrazné liberalizační tendence, za které zodpovídala tehdejší střední generace (L. Brožek, P. Cincibuch, J. Čejka, M. Černík, J. Holoubek, J. Peterka, J. Pelc, P. Skarlant, K. Sýs, J. Šimon, J. Žáček). Rámec stanovený stranou nikdy nebyl porušen.
Citováno dle: SVOBODA, Richard, Kmen, Slovník české literatury po roce 1945, online, http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=251&hl=kmen+, citováno dne 21.04.2012.

68 Dějiny české literatury 1945-1989 IV, s. 75-78.

69 Tamtéž, s. 75.

70 Tamtéž, s. 72.

71 *„[...] Pokání, působivý symbolický obraz stalinské éry, končící vykopáním a svržením diktátorovy mrtvoly do propasti dějin.“*
Citováno dle: Tamtéž, s. 51.

72 Tamtéž, s. 50-51.

73 Tamtéž, s. 47.

nahradí.[74]

V druhé polovině osmdesátých let se začínaly intenzivněji rozvíjet studentské aktivity. *„Mladí lidé již nebyli zatíženi komplexem srpna 1968 a prožitkem počátků normalizace.“*[75] A proto začínali projevovat výrazný zájem o kulturní dění a hledali si cestu i k umlčovaným osobnostem. Začínaly být organizovány neoficiální semináře a přednášky, které se konaly jak v bytech, tak i ve veřejných prostorách. Přednášející byli lidé působící v oficiálních institucích, i lidé umlčovaní režimem.[76] Postupně byly tyto neoficiální přednášky organizovány pod záštitou obvodních organizací SSM nebo jiných legálních institucí. V roce 1988 bylo založeno Studentské tiskové a informační středisko, které vzniklo z okolí studentského časopisu Kavárna A.F.F.A.[77]. To se významně podílelo na průběhu nadcházejícího revolučního hnutí. *„Studenti byli vrstvou, která nejvíce usilovala o integraci paralelních a alternativních společenských i kulturních aktivit.“*[78]

K širšímu čtenářskému okruhu (než samizdatové časopisy let sedmdesátých, které navazovaly na Chartu 77) promlouvaly v osmdesátých letech spíše undergroundové časopisy a sborníky, které byly velmi rozmanité (nebyly tolik zatížené politikou). Sahaly od okruhu kolem The Plastic People of the Universe až po časopis Antagon nebo Vokno.[79]

Spisovatelské organizace pomalu reagující na změny, které přicházely, postupně vycházely vstříc dříve nepohodlným autorům – B. Hrabal, J. Šotola, O. Daněk, M. Holub, L. Kundera aj. Někteří tvůrci začali znovu oficiálně publikovat, jiní dostali možnost stát se členy Svazu českých spisovatelů. Všechny tyto změny však probíhaly pod dohledem ÚV KSČ. Mladá generace začínala postupně ovládat všechny důležité orgány. Docházelo tak k uvolnění i ve Svazu spisovatelů, zejména po té, co se novým

74 Tamtéž, s. 48.

75 Tamtéž, s. 40-56.

76 Příkladem mohou být přednášky Miroslava Červenky v rámci „[...] *humanitně zaměřené neoficiální večerní univerzity.* […] *V rámci kurzu přednášeli vedle Červenky např. Alexandr Stich, Jiří Brabec, ke konzultantům patřili* [...]*Věra Menclová, Jaroslava Janáčková či Jiří Holý.*“
Citováno dle: Tamtéž, s. 49.

77 *„Původně časopis studentů Akademie múzických umění (AMU), který informačně propojoval její tři fakulty (divadelní, filmovou a hudební) a pomáhal udržovat kontakty s dalšími pražskými humanitně zaměřenými vysokými školami (Akademie výtvarných umění, Fakulta žurnalistiky a Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Vysoká škola uměleckoprůmyslová aj.).“* Časopis vydával výbor Socialistického svazu mládeže AMU. Šéfredaktorem byl Martin Mejstřík. List nebyl tematicky omezen a zabýval se zejména kritikou dobových společenských problémů.
Citováno dle: HRUŠKA, Petr, Kavárna A.F.F.A., Slovník české literatury po roce 1945, online, http://www.slovnikceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=250&hl=kav%C3%A1rna+affa+, citováno dne 21.04.2012.

78 Dějiny české literatury 1945-1989 IV, s. 49.

79 Tamtéž, s. 85.

předsedou Svazu spisovatelů stal Michal Černík. Svaz se v březnu 1989 zabýval kritikou kulturní politiky KSČ a také se zabýval pokusem sjednotit oficiálně vydávanou, samizdatovou a exilovou literaturu.[80]

Část společnosti se zájmem sledovala probíhající události v Polsku, Maďarsku i jinde. V červnu 1989 byla zveřejněna petice Několik vět, ve které se požadovalo odstoupení politické reprezentace. Prohlášení podepsalo na 40 tisíc občanů včetně umělců. Probíhaly i další formy protestů, které byly zmíněny v předchozí kapitole. V důsledku toho se i spisovatelské organizace pokoušely o demokratizaci. V srpnu 1989 se sešel poprvé obnovený PEN klub. Důležité bylo, že jeho členem se mohl stát každý český literát. V říjnu konaná konference „Dialog, nebo konfrontace“ se zabývala možností sblížení všech tří literárních proudů. Proběhlo jednání mezi představiteli federální spisovatelské organizace se zástupci emigrace. Představy zástupců však byly neslučitelné. Problematické byly zejména vztahy mezi oficiálně publikujícími spisovateli a mezi těmi, kteří byli vyloučeni z oficiálního života ve vlasti.[81]

3.2 Sametová revoluce a její důsledky

Události 17. listopadu nutily přijmout oficiální spisovatelské organizace nějaké stanovisko k dané situaci, přesto se tomu organizace vyhýbaly. Svaz spisovatelů sice vydal prohlášení, ve kterém policejní zásah odsoudil, ale nesouhlasil s probíhajícími demonstracemi a protestními akcemi. Mnoho osob tento postup odsoudilo. Již 19. listopadu se sešel PEN klub a vydal petici podporující demokratické změny. Vzniklo také Občanské fórum. Předsednictvo Svazu odstoupilo 28. listopadu.[82]

V důsledku rozpadu Svazu a jeho postojů, se spisovatelé, kteří se nově začleňovali do oficiálního proudu literatury, rozhodli utvořit novou organizaci, která by sdružovala všechny spisovatele. Nakonec 3. prosince založili Obec spisovatelskou[83] za předsednictví Klímy, Berkové, Macury, Janouška a dalších. Členem se mohl stát každý spisovatel bez ohledu na jeho politické smýšlení, důležitá byla tvorba. Svaz spisovatelů byl několikrát veřejně vyzván, aby byl rozpuštěn. Z tohoto důvodu Svaz uspořádal 5. prosince mimořádný sjezd na Dobříši, na který byli pozváni zástupci Obce

80 Tamtéž, s. 51-52.
81 Tamtéž, s. 53.
82 Tamtéž, s. 54.
83 Obec spisovatelská měla navazovat na poválečný Syndikát.
Citováno dle: Tamtéž, s. 54-55.

spisovatelů, PEN klubu a Občanského fóra. Svaz byl nakonec zachován pod změněným názvem Sdružení českých spisovatelů. Sdružení se ale v následujícím roce rozpadlo. [84]

V této době vznikaly nové časopisy, nová nakladatelství a další zanikaly. Příkladem může být Literární měsíčník. Ten v dřívější době přinášel kulturně-politická, ideologická témata i materiály z jednání státních i stranických konferencí. Redakce se sice snažila na přelomu let osmdesátých a devadesátých Literární měsíčník oživit, ale časopis přes veškeré změny zanikl. Došlo i k mnoha změnám ve spisovatelských organizacích, zejména v těch, které byly dosud dotované státem. Na konci roku 1989 se začaly tyto spolky dohadovat o rozdělení majetku.

Události listopadu 1989 otevřely cestu ke svobodné společnosti. V literatuře to znamenalo, že zmizely hranice mezi tzv. oficiálně vydávanou literaturou, domácí samizdatovou literaturou a literaturou exilovou. Literatura se začala sjednocovat do jediného proudu. Byla vydávána díla, která dosud mohla vycházet pouze v exilových nakladatelstvích. Postupně a systematicky byla publikována díla dosud zakázaných autorů. Vznikala také první díla přehledová a syntetizující.[85] Následkem toho knižní trh zaznamenal velké změny. Některé knihy byly vydávány velmi rychle, například Havlova Asanace. Jiné knihy připravené k vydání vydány nebyly. Někdy to mohlo být způsobeno autorovou činností v oficiální literatuře za normalizace, někdy neaktuálností tématu. Mnoho knih vyšlo oproti plánovanému vydání později. Někdy autoři knihy přepracovali a vydali je nakonec pod jiným názvem.[86]

84 Tamtéž, s. 55-56.
85 Přehledné dějiny literatury III, s. 148.
86 Dějiny české literatury 1945-1989 IV, s. 56.

4. Teorie fikčních světů

Jak z názvu práce vyplývá, tato práce se má zabývat způsobem zobrazení historických událostí roku 1989 ve vybraných románech a jejich interpretací. Naskýtá se ale otázka, jakým způsobem tyto texty uchopit? Nabízí se i jiné otázky. Například: Jak se samotné historické události promítly do díla a promítly se tam skutečně? Je v dílech nějakým způsobem zachycen dobový kontext? A je tedy v románech popisovaný svět odrazem světa aktuálního (reálného)? Vychází tento svět z našeho aktuálního světa, popřípadě jak moc? Jsou osoby v těchto dílech odrazem reálných historických osob? Jsou vůbec tyto otázky vzhledem k tématu relevantní?

„Román nezkoumá skutečnost, nýbrž existenci. A existence není to, co se stalo, existence je říše lidských možností, všechno, čím se člověk může stát, všechno, čeho je schopen. Romanopisci kreslí mapu existence tím, že objevují tu či onu lidskou možnost."[87] Citát pocházející od Milana Kundery se zdál vhodný k objasnění metodologického přístupu k daným textům. K těm se pokusíme přistupovat z metodologického hlediska fikčních světů. Milan Kundera totiž poukazuje na jednu z hlavních vlastností fikčních světů – možnost. Vycházet budeme zejména z názorů Lubomíra Doležela. Podle něj je fikční svět: „[...] *malý možný svět tvarovaný specifickými globálními omezeními a obsahující konečný počet spolumožných jedinců.*"[88] Doležel dále tvrdí, že *„Fikční světy literatury* [...] *jsou zvláštní druh možných světů*[89]*; jsou to estetické artefakty vytvořené, uchované a kolující v médiu fikčních textů.*"[90]

Vzhledem k tomu, že fikční svět vzniká skrze fikční text, je pro nás důležité uvědomit si, jak takový text vzniká, abychom se mohli vrátit k již dříve položeným otázkám. Autor vytváří fikční svět tak, že skládá psaný nebo ústní text. Tvorba textu sice probíhá v aktuálním světě a *„Při tvoření fikčního světa autor čerpá ze světa aktuálního mnoha způsoby: přejímá jeho prvky, kategorie a makrostrukturální modely;"*[91]avšak vytváří fikční říše, které jsou ve svých vlastnostech, strukturách a způsobu existence nezávislé na vlastnostech, strukturách a způsobu existence

87 KUNDERA, Milan, 1988.
Citováno dle: DOLEŽEL, Lubomír, Heterocosmica. Fikce a možné světy, Praha, Nakladatelství Karolinum, 2003, s. 5.

88 Tamtéž, s. 33.

89 „[...] *teoretici literatury užívají možných světů k tomu, aby získali společného jmenovatele pro fikční a ostatní způsoby konstrukce neaktuálního světa."*
Citováno dle: RONENOVÁ, Ruth, Možné světy v teorii literatury, Brno, Host, 2006, s. 45.

90 DOLEŽEL, L., Heterocosmica, s. 30.

91 Tamtéž, s. 34.

aktuálního světa. Aby mohl vzniknout fikční svět nezávislý na světě aktuálním, *„materiál pocházející z aktuálního světa musí na hranici světů projít podstatnou proměnou,“*[92] aby entity aktuálního světa byly přeměněny v entity světa možného.[93]

Fikční svět je organizován dvěma způsoby – „výběrem“ a „formativní operací“. Výběr *„rozhoduje, které kategorie budou do konstruovaného světa připuštěny jako jeho složky.“*[94] Výběrem určíme například, zda se bude jednat o svět s jednou osobou nebo více osobami[95], svět s přírodou nebo bez přírody a podobně. Formativní operace *„tvaruje narativní světy ve struktury, které mají schopnost tvořit (generovat) příběhy. Hlavní formativní faktory tohoto druhu jsou modality* – […] *rudimentální a nevyhnutelná omezení, která musí osoby jednající ve světě přijmout.“*[96] Jedná se o omezení aletická, deontická, axiologická a epistemická.

Aletická omezení určují *„základní podmínky fikčního světa, zejména jeho kauzalitu, časové a prostorové parametry, jakož i akční schopnosti osob.“*[97] Podle aletických omezení můžeme rozdělit fikční světy na přirozené a nadpřirozené. Deontická omezení stanovují vzhled fikčních světů zejména skrze zakazující a předpisující normy. Z těchto norem vyplývá, co je zakázané, povinné či dovolené. Axiologická omezení transformují entity světa v „hodnoty a nehodnoty“. Určování toho, co je hodnotné a co není, je však závislé na konkrétní osobnosti. Co je hodnotné pro jednoho, nemusí být hodnotné pro druhého.[98] Epistemická omezení jsou formulována *„ve společenských reprezentacích, jako jsou vědecké poznání, ideologie, náboženství, kulturní mýty.“*[99] Díky tomu pohlíží fikční osoba z charakteristického pozorovacího bodu na sebe, ostatní osoby i na celý fikční svět.[100]

Pokud dojde v jednom fikčním světě ke spojení dvou oblastí s protikladnými modálními omezeními, tak vznikne dvojdomý svět. Pro dvojdomý svět založený na aletických modalitách je typický svět mytologický. Ve fikčním světě založeném na deontických omezeních je typické to, že co je povoleno v jedné oblasti, je zakázáno

92 Tamtéž.
93 Tamtéž, s. 34-37.
94 Tamtéž, s. 121.
95 Podle L. Doležela je zdrojem příběhů ve fikčním světě s jednou osobou konání a duševní život osoby, zatímco základní zdroj příběhů tvoří ve fikčním světě s více osobami právě „*interakce osob jako jednotlivců nebo jako skupin.*“
Citováno dle: Tamtéž, s. 85.
96 Tamtéž, s. 121.
97 Tamtéž, s. 122.
98 Tamtéž, s. 123-130.
99 Tamtéž, s. 132.
100 Tamtéž.

ve druhé. Dvojdomý fikční svět axiologického typu je charakteristický tím, že co je hodnotné v jedné oblasti, není hodnotné v druhé. Dvojdomý svět epistemického typu je založen na oblasti známé a neznámé.[101]

Podle L. Doležela „autor koncipuje fikční svět nejprve jako extensionální[102] strukturu tím, že vymýšlí příběh, individualizuje jednající postavy v jejich vlastnostech a vztazích a umisťuje je do přírodního i lidského prostředí; poté píše text jedinečné textury a tak dává svému světu intensionální tvar.“[103] V důsledku *„Tvrzení, že fikční existence je jev intensionální“*[104] není fikční existence omezena pouze na aktuální bytí či nebytí, ale existuje nespočet možných fikčních světů.

Neúplnost je charakteristická vlastnost fikčních světů. Tato vlastnost je zapřičiněna tím, že fikční svět je lidský výtvor, který nemůže obsáhnout vše. Fikční text vzniká jako výsledek voleb, které autor učinil. Ten v rámci textu vytváří fikční fakty, které podléhají ověřovací funkci, ale také může vytvořit mezeru ve fikčním světě. Tato mezera vzniká, pokud autor nic nenapíše.[105] W. Iser chápe tyto mezery jako stimuly pro čtenářovu představivost, protože *„každý jednotlivý čtenář zaplňuje mezery svým vlastním způsobem. V průběhu čtení se rozhoduje, jak má mezery zaplnit.“*[106]

Další charakteristickou vlastností nejen fikčních textů je implicitnost. *„Ve všem řečeném nebo napsaném* […] *jsou implikovány nevyřčené významy.“*[107] Význam textu je složen ze zjevných a skrytých sémantických složek. Vztah mezi těmito složkami vyjadřuje pojem „jednostranné závislosti“: *„pro pochopení implicitního významu je nutné porozumět významu explicitnímu, zatímco význam explicitní může být srozumitelný i bez nahlédnutí významu implicitního.“*[108]Odkrývat implicitní význam fikčního textu je možné pouze tehdy, pokud má čtenář znalosti fikční encyklopedie daného světa. *„Fikční encyklopedie je znalost možného světa zkonstruovaného fikčním*

101 Tamtéž, s. 134.
102 Vycházet budeme z názoru Lubomíra Doležela. Ten definuje referenci jako extensi a smysl jako intensi.
Citováno dle: Tamtéž, s. 141.
103 Tamtéž, s. 147.
104 Tamtéž, s. 151.
105 Tamtéž, s. 171-172.
106 ISER, Wolfgang, The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1974, s. 283.
Citováno dle: DOLEŽEL, L., Heterocosmica, s. 172.
107 Tamtéž, s. 173.
108 DUCROT, Oswald, Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique, Paříž, Hermann, 1972, s. 11.
Citováno dle: DOLEŽEL, L., Heterocosmica, s. 174.

textem.“[109] Tato znalost je nezbytná, aby čtenář mohl pochopit fikční svět. Encyklopedie našeho aktuálního světa může být v jistých ohledech užitečná, ale může nás také svést na nesprávnou cestu.[110]

Zvláštním druhem fikčních textů jsou takové texty, které jsou modelovány jako „přirozený svět“, tedy jako náš aktuální svět. To znamená, že modality našeho reálného světa určují, *„co je možné, nemožné a nutné ve světě fikčním,* […].“[111] V takovém fikčním světě neexistuje a nestane se nic, co by porušovalo zákony našeho aktuálního světa.[112] Podle Ruth Ronenové ale: *„Rozsah, v němž je nějaký fikční svět modelován podle aktuálního světa [...], je problém zcela oddělený od fikčnosti či aktuálnosti dané verze světa.“*[113] *„Způsoby a stupně, v jakých se fikční světy opírají o svět reálný, odrážejí různé zobrazovací (representational) konvence,* [...].“[114] V takových fikčních textech se pro nás může stát problémem hlavní myšlenka mimeze. Podle ní *„fikční entity jsou odvozeny ze skutečnosti, jsou to napodobeniny nebo zobrazení entit skutečně existujících.“*[115] Mimetická sémantika funguje v takových případech, kdy jsou fikční entity označeny stejnými jmény jako skutečné jednotliviny. Problém nastává, pokud nevíme, kde prototypy fikčních jednotlivin hledat. Tento problém řeší mimetická sémantika tak, že *„bere fikční jednotliviny jako zobrazení skutečných obecnin – psychologických typů, společenských skupin, existenčních nebo historických podmínek.“*[116] Takový způsob interpretace je kontraproduktivní, vzhledem k tomu, že popírá individualitu fikčních jednotlivin, které jsou z principu svého vzniku individuální.[117]

Než začneme pracovat s konkrétními texty, musíme si také uvědomit, že fikční texty patří do kategorie textů konstruujících. Takový text stojí mimo pravdivostní hodnocení. *„Akt konstrukce světa nemůže být ztotožněn nebo srovnán se zobrazujícími řečovými akty, jako jsou vyjadřovat pravdu nebo nepravdu, lhát, napodobovat nebo předstírat.“*[118] Pravdivostnímu hodnocení můžeme podrobit *„pouze aktuální svět,* [který] *existuje před textotvornou činností a nezávisle na ní.“*[119] Takový svět znázorňují

109 Tamtéž, s. 178.
110 Tamtéž, s. 178-181
111 Tamtéž, s. 123.
112 Tamtéž.
113 RONENOVÁ, R., Možné světy, s. 105-106.
114 Tamtéž, s. 127.
115 DOLEŽEL, L., Heterocosmica, s. 21.
116 Tamtéž, s. 22.
117 Tamtéž, s. 23.
118 Tamtéž, s. 149.
119 Tamtéž, s. 37.

zobrazující texty, které nám poskytují informace o aktuálním světě v podobě zpráv, popisů, hypotéz. Díky procesu ověření můžeme obrazy aktuálního světa posoudit a popřípadě pozměnit tak, aby odpovídaly aktuálnímu stavu světa, nebo můžeme tyto obrazy prohlásit za neplatné. Fikční svět funguje jinak, nemůže být zrušen nebo změněn, protože konstrukční text je stálým výtvorem autora. Pravdivost fikčních textů můžeme vztahovat pouze ve vztahu k fikčnímu světu. Výroky jsou pravdivé tehdy, pokud odpovídají stavům ve fikčním světě.[120] To odpovídá názoru Ruth Ronenové: *„Výpověď je pravdivá, když „funguje“ (works), když to, co tvrdí, je potvrzeno situací, kterou vytváří, bez ohledu na otázky reference.“*[121] *„Prostřednictvím ověřovací funkce je různorodost narativních promluv spjata s různými způsoby fikční existence.“*[122]

Ověření lze rozdělit na dyadické a stupňovité. Dyadické ověření se týká vypravěčské Er-formy. Z konvence vyplývá, že jako fikční fakty jsou ověřeny ty entity, které zavedl anonymní vypravěč v Er-formové promluvě.[123] Stupňovité ověření se uplatňuje u vypravěčské Ich-formy a subjektivizované Er-formy. Z toho vyplývá, že fikční entity můžeme hodnotit na pravdivostní stupnici faktů od „absolutně ověřený“ až k „neověřený“.[124] Mohou však existovat i fikční světy, které nejsou ověřeny. Tyto fikční světy jsou tvořeny skazovým vyprávěním nebo sebeodhalujícím vyprávěním – metafikcí.[125] Zkonstruovat lze i nemožný svět. Ten však není nadán fikční existencí. Autoritativní vyprávění konstruuje takový svět, ve kterém jsou jednotlivé části světa plně ověřeny, avšak v rámci celku si tyto části odporují.[126]

Teorie fikčních světů a fikční sémantika nám pomohou najít odpovědi i na otázky týkající se historických postav. Podle této teorie: fikční postava nebo fikční místo nejsou totožné s historickou osobou nebo reálným místem. Fikční sémantika *„Trvá na tom, že existence a vlastnosti fikčních jednotlivců se neodvozují od skutečných prototypů. Osoby s prototypy v aktuálním světě však tvoří v množině fikčních osob zvláštní sémantickou třídu.“*[127] Historické osoby mohou vstoupit do fikčního textu jako své možné protějšky. To znamená, že mezi historickou postavou a všemi jejími fikčními variantami existuje nezrušitelný vztah. *„Tento vztah překlenuje hranici mezi světy;*

120 Tamtéž, s. 37-41.
121 RONENOVÁ, R., Možné světy, s. 48.
122 DOLEŽEL, L., Heterocosmica, s. 151.
123 Tamtéž, s. 151-152.
124 Tamtéž, s. 155
125 Tamtéž, s. 162-163.
126 Tamtéž, s. 164-165.
127 Tamtéž, s. 31.

fikční osoby a jejich skutečné prototypy jsou spojeny mezisvětovou totožností.“[128] To, co pojí všechna ztělesnění určitého jedince ve všech možných světech, je vlastní jméno jako stálé označení.[129] Autor má na výběr dva způsoby označení osob – vlastní jméno a jedinečný popis. Vlastní jméno označuje osobu *„nezávisle na formě jména“*, zatímco *„jedinečný popis označuje* […] *v závislosti na své slovní formě.“* Lze tedy říci, *„že ve standardním užití mají vlastní jména nulovou intensi, zatímco jedinečné popisy mají intensi vyjádřenou svou proměnlivou slovní formou.“*[130]

Teorie fikčních světů nám zodpověděla některé z otázek a naznačila, jakým způsobem můžeme uchopit dané texty a jakým způsobem můžeme nahlížet na jednotlivé obsahy fikčních světů. Zároveň si musíme uvědomit, že to není pouhý a jediný návod jak s texty pracovat. Podle Wolfganga Isera *„Čtenáři získávají přístup k fikčním světům v recepci, čtením a zpracováním literárních textů. Zpracování textu vyžaduje mnoho různých dovedností a závisí na mnoha proměnných, jako jsou čtenářský typ, styl a účel čtení apod. Sémantika možných světů trvá na tom, že fikční svět je zkonstruován autorem a že úlohou čtenáře je tento svět rekonstruovat. Text* […] *je souborem instrukcí pro čtenáře, podle nichž probíhá rekonstrukce světa.“*[131] Z tohoto důvodu vyplývá, že se může naše interpretace a vidění fikčního světa lišit, stejně tak, jako se liší naše uchopení a vidění světa aktuálního.

128 Tamtéž.
129 Tamtéž, s. 31-32.
130 Tamtéž, s. 145.
131 ISER, Wolfgang, The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1978, s. 65.
Citováno dle: DOLEŽEL, L., Heterocosmica, s. 35.

5. Sestra

Jáchym Topol ve svém románu Sestra zkonstruoval velmi složitou texturu fikčního světa, ve které je hlavní řetězec událostí roztříštěn na jednotlivé fragmenty prolínající se s příběhy vedlejších postav. Zkonstruovaný svět je světem, kde se neprolínají pouze příběhy jednotlivých postav, ale i vnitřní a vnější promluvy postav, časové roviny, realita a sen, mystika. Autor zde modeluje svět, který lze nazvat „přirozeným světem“. V takovém fikčním světě se nemůže stát nic, co by porušovalo zákony světa reálného. Tato koncepce je ale hned narušena v několika rovinách.

Konstrukce „přirozeného světa“ je rozrušena různými představami, sny a halucinacemi (ve kterých, jsou ale pravidla přirozeného světa narušena), které nejsou v textu jakýmkoli způsobem odděleny od zobrazení „reálného“ fikčního světa. Tyto představy jsou znázorňovány a prezentovány stejným způsobem jako „reálný“ svět. Těmto představám je také přikládána stejná důležitost i pravdivost jako světu reálnému. Text tak vyvolává ve čtenáři dojem, že vše je explicitně řečeno, a že je to pravdivé.

V časové rovině se vypravěč vrací do doby kdy „to všechno začalo“[132]. Vzhledem k tomu, že příběh je vypravován retrospektivně, vypravěč mnohokrát předjímá různé situace, jindy se vrací zpět do minulosti, ještě před čas vyprávěného. K přesunům v časových rovinách dochází zcela spontánně – na základě asociací, které nám ukazují, jak je skrze minulost ovlivněna přítomnost. Pro čtenáře se ale dějí tyto přesuny v časových rovinách v daném momentu v mnoha případech zcela nepochopitelně.

Čas není popisován konvenčními způsoby. Čas je chápán jako něco dynamického, co souvisí s pohybem – „se čas rozběhl“[133], „čas letěl tak prudce“[134]. Příběh není v čase zakotven pomocí obvyklých časových údajů. Pro samotný příběh je zásadním časovým mezníkem „výbuch času“ a „roky 1, 2 a 3 a dál po výbuchu času“, které mají představovat roky po sametové revoluci. To však není nikde v textu explicitně řečeno. Při popisování času je velmi často použito vyjádření „tehdejší dnešní čas“. Tím autor odkazuje na změnu a trvání času. Obecně jsou tak poměry „času vyprávění“ a „času vyprávěného“ stejné. Vzhledem k tomu, že fikční svět je částečně vystavěn podle světa reálného, spoléhá autor při výstavbě časové roviny na znalosti

132 TOPOL, Jáchym, Sestra, Brno, Atlantis, 1996, s. 7.
133 Tamtéž, s. 64.
134 Tamtéž, s. 56.

čtenářů, například: *„podobně jako když poprve svobodný občané rozkopli koryto bolševickýho plánu, tehdá v listopadu... když jsme všichni zaplnili náměstí a milovali se...“*[135]

Prostor románu je koncipován podle našeho aktuálního světa. Vzhledem k tomu, že ve vyprávění je zachycován prostor v době po „výbuchu času“, děj se může odehrávat jak v Praze, tak ve Východní Evropě, problém není ani kontakt s Libyí nebo Irákem. Prostor před „výbuchem času“ popisuje vypravěč takto: „[...], *a Češi, kteří* [Němce] *pozorovali z oken a pavlačí a obklopovali na chodnících a mlčky sledovali ten útěk z komunismu a sami neměli kam jít, protože tohle byla jejich jediná země...“*[136] V souvislosti se sametovou revolucí je prostor nově zaplňován cizinci. Zároveň můžeme také pozorovat rozšiřování „soukromého prostoru“ v souvislosti s tím, jak členové Organizace bohatnou. Hlavní postava žije zpočátku v bytě – doupěti, později vlastní několik domů. Prostor je omezen z hlediska toho, kde se nachází hlavní postava. Důležité je, že zobrazený prostor je takový, jak ho vidí hlavní postava. Jiné pohledy na svět nejsou možné. Prostor můžeme částečně chápat jako rozdělený, podle toho zda místo je pod vlivem Organizace (gangu), nebo ne. Vzhledem k tomu, že dochází k prolínání v časových rovinách, tak v závislosti na nich dochází i k prolínání v rovinách prostorových.

Kauzalita příběhu je proto narušena, zároveň text klade velké nároky na čtenáře. Orientace v textu i v samotném příběhu je velmi náročná. Roztříštěná textura ještě víc umocňuje pocit z popisovaného roztříštěného světa.

Fikční prostor románu je zaplněn celou řadou různorodých postav – divadelní herec, kněz, vesničan, barová zpěvačka, novinář, Ukrajinec. Postavy se ve světě setkávají zcela náhodně, tak jako ve světě reálném. V popředí příběhu je skupina mladých mužů, kteří tvoří gang – Organizaci. Vzhledem k tomu, že se zde vyskytuje několik konatelů, vzniká složitá struktura meziosobních vztahů, ve kterých se zájmy jedinců někdy shodují, jindy střetávají. Jejich osobní příběhy se setkávají, proplétají a tvoří jeden velký příběh, který se ale rázem rozpadá. Jejich zájmy byly ve shodě, dokud Organizace vydělávala a dodržovala se smlouva – jisté morální zásady. *„Nic nebylo úplně čistý, co sme dělali, ale Zlaťák porušil smlouvu tak, že jsme ji porušili taky, nedá se nic dělat.“*[137] Poté, co je porušena tak zásadní věc, která je

135 Tamtéž, s. 141.
136 Tamtéž, s. 15.
137 Tamtéž, s. 181.

spojovala, už nemají nic společného a jejich cesty se rozcházejí.

Hlavní postavou románu a zároveň i vypravěčem příběhu je Potok. Ten v příběhu vystupuje jako rozpolcená osobnost. Je bezradný v novém světě po revoluci. Byl zvyklý, že *„Přece něco jsi, něco navenek, a ve spodním zdroji jsi zas jinej, to ví každej, to je přece abeceda.“*[138] Cítí se být vržen do nového světa. Prochází sice osobnostním vývojem, ale neděje se tak přímo a současně s dobou. S proměnou světa se vyrovnává až později. Potokovo konání lze charakterizovat jako racionální, pokud chce něčeho dosáhnout, například pokud hledá sestru. Poté, co propadne drogám a alkoholu, je možné jeho konání (jednání) popsat jako impulsivní, například vražda prostitutky, a iracionální až patologické, když najde sestru a nechá ji odejít, zatímco se opíjí a potuluje

Potok jako vypravěč vystupuje v Ich-formě. Tím podporuje autenticitu a subjektivnost pohledu na příběh. Vypravěč popisuje svět po revoluci jako cestu z podsvětí – Kanálu, do světa bohatých podnikatelů. Představuje svět gangů, uplácení, vydírání i vražd, popíjení Ohnivé vody a braní drog. Spojuje naturalisticky popsanou realitu podsvětí s naléhavou touhou po něžné lásce – po sestře, která *„naplní* [jeho] *budoucnost“*[139]. Nemilosrdně popisuje společnost po revoluci, kdy si lidé *„museli* [...] *osvojit i novou terminologii společenskýho pohybu... místo maminy či mamuly tu byla vážená paní, nebo manželka, či nějaká dáma... místo o hoblice, kastaněty, mrduše, bumery nebo ponravy se ucházeli o diblíky, dívky, sekretářky, asistentky a tajemnice... a jejich maminy manželky začaly tu a tam cvičit, protože je náhle napadlo, že před sebou ještě vlastně něco maj... opalování na Kanárech třebas... milence, kupříkladu... a jak chlápci svejch manželek bohatli, došlo leckde i k plastickejm operacím...“*[140]

Vypravěč k vyprávění používá specifický jazyk. Sám ho popisuje jako *„jazyk Slávů, Čechů, otroků, bývalých německých a ruských otroků, a je to psí jazyk.* [...] *Je to jazyk, který měl být zničen, a jeho doba nepřišla; už nepřijde.* [...] *je měkkej a krutej, jsou v něm i některý starý dobrý slova lásky,* [...] *, a pořád se děje.“*[141] Po revoluci došlo ale i ke změně jazyka, *„byla to broukn ingliš... a broukn ček...*[...]“[142]. Takový způsob vyjádření podporuje roztříštěnou strukturu příběhu a roztříštěné zobrazení světa.

Potok ve svém vyprávění užívá i celou řadu symbolů – Zrůda, Zóna, sestra

138 Tamtéž, s. 9.
139 Tamtéž, s. 23.
140 Tamtéž, s. 64.
141 Tamtéž, s. 26.
142 Tamtéž, s. 456.

a jiné. Některé z nich je možné odhalit a určitým způsobem interpretovat, jiné zůstávají zcela v symbolické rovině. Symbol sestry je možné interpretovat na základě pojetí kmene u přírodních národů. Ten je Potokem chápán jako něco důležitějšího než rodina. Sestra je zde představena jako spřízněná duše, jako osudová milenka. Zcela nekonkrétním symbolem zůstává Zóna. *„Zóna je zlo, Zóna vtahuje čistý, Zóna je tunel. Víc se o těch místech neví.“*[143]

Vypravěč se nevyhýbá ani různým aluzím na biblické nebo jiné příběhy. Takovým způsobem často vyjadřuje svůj postoj k nějaké situaci, nebo se snaží zachytit podobnost svého osudu s jiným. „[...] *ale rozhodně jsme se nemínili stát obětí jako syn pokornýho Abraháma, tehdá na hoře s málem prořízntým hrdlem... tehdy chybělo málo a my měli v tý tehdejší dnešní době pohybu, o který mluvim uší bubínky už od starýho Boga dosti omletý a nebylo jistý, jestli bychom povel z nebes* […] *nepřeslechli...*“[144]

V celém Potokově vyprávění vzniká problém pravdivosti z hlediska ověření. To, co je nám Potokem představováno, můžeme, v závislosti na promluvách ostatních osob, hodnotit na stupnici od „absolutně ověřeného“ až k „neověřenému“. Příkladem může být to, že byl obviněn z vraždy Psice. Nikdy se však nevyjádřil k tomu, co přesně se stalo. Jen *„to s Psicí bych jí* [Černé] *vysvětlil, ne, mlčel bych...“*[145] Psice pro něj představuje démonku, která ho pronásleduje ve snech, později dobrou démonku, která na něj dohlíží. Je pravděpodobné, že k vraždě došlo. Pokud si ale nejsme jisti takovou podstatnou událostí, jak lze poznat, co z vyprávěného bylo pravdivé? Vnímání fikčního světa je narušeno. Svět zde zkonstruovaný neexistuje jako něco jednoznačně popsatelného, co lze vnímat z jediného správného úhlu.

Hlavní hrdinové „jednoho pošmourného postbolševického dne“ založili Organizaci. Jejich společenství bylo založeno jako „kmen“. Kmen byl jejich nová rodina, pravá rodina, kterou si sami vybrali a sami utvořili podle svých pravidel, na rozdíl od rodiny pokrevní. Odkazovali pravděpodobně na kmeny přírodních národů, které spojuje pocit sounáležitosti, vlastní jazyk a rituály. To všechno měli. Sdíleli víru v „Starego Boga“, „Mesiaha“, „Tajemství“, ochranné amulety a sdíleli i pohled na život. Existoval pro ně dvojí svět. Jejich svět – svět rytířů Tajemství, a svět ostatních. Právě proto, že věřili v „Starego Boga“ museli věřit i v „Mesiaha“, který by je zachránil. „Stary Bog“ na ně chystal pasti, znamenal pro ně nikdy nekončící krvavý trest

143 Tamtéž, s. 147.
144 Tamtéž, s. 51.
145 Tamtéž, s. 318.

pro lidstvo za své skutky. „Mesiah“ měl mít za úkol zastavit „roztočené kolo“ trestání, *„musí udělat opravdu velkou věc, totiž přesvědčit toho Starýho Krváka, toho Psího Zmrda, tego Starego Boga,* [...], *aby zamhouřil oči nad vší tou rozlezlou špínou, nad každou tou starou vraždou.“*[146] Uzavřeli tedy smlouvu, protože jakékoli dítě je možný „Mesiah“. Věřili, že když budou zachovávat jistou morálku – nebudou prodávat zbraně, drogy ani pornofilmy s dětmi, v záchranu „Mesiaha“. Věřili v „Mesiaha“ jako v sílu, která udělá svět snesitelnějším a spravedlivějším. Nahlíží na dítě, na novou generaci dětí, jako na příslib lepší společnosti. Ochranné amulety měly kromě své ochranné moci také moc symbolickou – *„Bohler měl například orla, ten hodně vidí...“*[147], ale sloužily také jako způsob identifikace se se skupinou. „[…] *v rychlý době bylo dobrý hned vědět, s kým máš tu čest a kdo ke komu nejspíš patří,* […].“[148] Rozhodli se *„ve svobodě ... vydělávat peníze, nějak se v tom změněným světě zaměstnat.“*[149] Nebáli se ničeho, Zrůda – komunisté, byla pryč a zákony pro ně nic neznamenaly. *„Zákony buď neexistovaly, nebo ano, ale stejně nebyl nikdo, kdo by o ně dbal a měl na nás smyčku, ta písmena paragrafů neměla platnost...“*[150] Sami sebe viděli takto: „*byli jsme hovada a bezvadní kluci a zloději a podnikatelé... a opilci a feťáci, umělčíci i kšeftaři... podrazáci i seriózní... a hlavně jsme byli společenství,* […].“[151]

„Konflikt je činnost, kterou nacházíme téměř všude.“[152] L. Doležel vidí konflikt jako *„nejpopulárnější zdroj narativní dynamiky“*[153]. Nemůže nás tedy překvapit, že celé dílo lze chápat jako koláž různých konfliktů. V románu je zachycena celá škála konfliktů – vnitřních, ve vztahu k jiné osobě, ve vztahu ke společnosti.

Jako vnitřní konflikt, který prostupuje celé dílo, můžeme označit Potokovu životní pouť. Potok se cítí bezradný. Neví, kdo je, jaký je, co má v novém světě po revoluci dělat. Ví pouze, jak žil do té doby – do času revoluce, do „výbuchu času“, který uvolnil obrovskou energii. Nová doba je pro něho naprosto cizí, rychlá, proměnlivá a plná možností. *„čas letěl tak prudce, že za ty roky 1 a 2 a 3... a dál tu byly najednou úplně jiný hračky... kroutil jsem hlavou nad tou novou generací, a když jsme to*

146 Tamtéž, s. 55.
147 Tamtéž, s. 43.
148 Tamtéž, s. 43.
149 Tamtéž, s. 32.
150 Tamtéž, s. 33.
151 Tamtéž, s. 66.
152 BOULDING, Kenneth E., Conflict ad Defence. A General Theory, San Francisco, Harper & Bros, 1963, s. 1.
153 DOLEŽEL, L., Heterocosmica, s. 114.

s chlapama probírali, vzpomínali jsme na svý dětský světy.“[154] Navíc se cítí poznamenán dobou „před výbuchem“, například když se setká s policií. *„Zjistil jsem, že se potím. Copak se člověk fízlů v životě nezbaví? Ne. Nebo jen jednim způsobem.“*[155] Zároveň v novém světě neexistuje nic, o co by se mohl opřít. Čas po revoluci nevnímá jako něco lepšího. Jeho nadějí na lepší budoucnost je nalezení sestry – *„protože, jak už jsem snad párkrát nesměle poznamenal, moje síla umírala a já si nedovedl představit sebe v okolním krutým a šíleně svobodným světě bez síly...“*[156] Ačkoli Potok později prozře a ví, čeho chce dosáhnout, pod vlivem okolních událostí končí všechno jinak. Potok se ocitá na místech a v situacích, kde vůbec nezamýšlel být.[157]

Jako vnitřní konflikt můžeme chápat také vztah Potoka k Černé. Černá má představovat sestru, kterou hledal. Potok si ale v okamžiku, kdy ji nachází, není jistý, zda je to opravdu ona. Nesetkali se za okolností, ani způsobem, který by odpovídal jeho představám o nalezení sestry. Lze sledovat proměnu Potokova vnitřního konfliktu v konflikt, který se stává meziosobním (vztahovým). Hlavní hrdina nakonec přijme Černou jako sestru, ale když se dostane do situace, ve které si má vybrat sestru, tak je nerozhodný. Rozhoduje se mezi tržištěm, kdesi na Východě a sestrou. Střetly se Potokovy a sestřiny představy o životě. Tržiště mu připomíná minulost, svět, ve kterém byl zvyklý žít. *„Černá, směj se mi, ale já sem celej dojatej, mrkni na ty sošky s jelenama, jak se drolej, hele ty sady leninů a hele, ježišmarjá!* [...] *sem celej naměkko a třesou se mi vnitřnosti, dívej se, Černá, tohle už nikdy neuvidíme, to zmizí, výprodej...* [...] *a teď to nebude...“*[158] Sestra chce ale odejít. Trh jí nepřipadá jako vhodné místo k žití. *„Tohle bylo dno. Byla tu směs, spodina východní Evropy, hlavně ruský, polský a rumunský handlíři.“*[159] Potok se nerozhodl, odchod neustále oddaloval, až ho sestra opustila. Potok její odchod nijak zvlášť nezaregistroval a utápěl se dál ve své minulosti.

Konflikt, který prostupuje celé dílo, je společenský. Je možné jej charakterizovat jako střet minulosti s přítomností. Potok nemůže vystát „novou“ společnost. Tu vnímá jako zvrácenou. Ten, kdo pracoval v minulém režimu jako topič, je v nové době policením důstojníkem. Zároveň ale lidé, kteří spolupracovali s komunistickým režimem, spolupracují i s novým „demokratickým“ zřízením.

---

154 TOPOL, J., Sestra, s. 56.
155 Tamtéž, s. 178.
156 Tamtéž, s. 70.
157 Takové stavy nazývá L. Doležel „akcidenty“.
Citováno dle: DOLEŽEL, L., Heterocosmica, s. 71.
158 TOPOL, J., Sestra, s. 368.
159 Tamtéž, s. 366.

Společnosti tedy stále vládnou ti, co vládli dříve, jen pod jinou maskou. *„Všelijaký doktoři z bolševickejch instytutů.* [...] *Ústavy sou cár. Na tyhle papíry přísahaj ty samý, co jeli podle těch minulejch, a smějou se. Nikdy nebyli takhle veselý. Dřív dusili, koho měli nařízeno, aby se dostali k lizu. Teď dusej podle platby.“*[160] Takovou společnost Potok chápe jako produkt zla. *„Kdyby čirým zvrtnutím osudu došlo místo k sametový přebírce k menší občanský válce a kdyby aspoň na čas zvítězilo dobro nad zlem, ...“*[161] Zachycená doba je dobou, která má být lepší než ta komunistická, ale v nastalém zmatku a rozpolcenosti světa je tomu právě naopak. Je zajímavé, že i když Potok vnímá novou společnost jako produkt zla, sám se na činnosti takové společnosti podílí. Využívá situace, i když je to doba, kdy má příležitost proti společnosti vystoupit.

160 Tamtéž, s. 147.
161 Tamtéž, s. 178.

6. Čekání na tmu, čekání na světlo

Ivan Klíma ve svém románu Čekání na tmu, čekání na světlo zkonstruoval fikční svět, který je z hlediska výstavby (prolínání příběhů, návraty ve vzpomínkách, spojování dle asociací) velmi podobný fikčnímu světu zobrazenému v románu Sestra od Jáchyma Topola. Text je členěn na jednotlivé kapitoly a podkapitoly, v jejichž rámci autor zavádí speciální kapitoly – filmové povídky. Tak je, podobným způsobem jako v Sestře, rozrušena hlavní linie příběhu. Ta se prolíná s dalšími příběhy – filmovými povídkami. Toto rozdělení na vlastní příběh a filmové povídky je dodrženo pouze na první pohled. Ve skutečnosti se obě roviny prolínají, a nakonec v některých faktech splývají. Prostupují se také časové roviny, promluvy postav i různé představy.

Autor zde vytváří takzvaný „přirozený svět“, jehož pravidla jsou dodržována zcela důsledně. Zkonstruovaný fikční svět je sice rozčleněn do několika částí, nejedná se ale o tak bohatý komplex fragmentů jako v románu Sestra. Můžeme zde pozorovat spíše dualitu skutečných a možných událostí. Toho je dosaženo jak paralelností příběhů, tak pojmenováními. Pokud je hlavní hrdina v reálném světě uznávaným televizním kameramanem, tak paralelní příběh rozvíjí osud hlavního hrdiny v případě, že by nespolupracoval s komunistickým režimem. Osoby reálného světa jsou pojmenovány jako jako Fuks, Eva, Albína. Ve filmových povídkách – paralelních příbězích, vystupují jako pan Fuka, Ela, Alina. Jak z hlediska podobnosti jmen, tak i jednotlivě rozvíjených příběhů, obě roviny na první pohled splývají. K úplnému prolnutí rovin dochází, když vypravěč přestane jednoznačně oddělovat pojmenování ženské hrdinky Albíny – Aliny.

Z hlediska času není příběh přesně zakotven konkrétními časovými údaji. Vyprávění začíná na demonstraci, jejíž účel není blíže popsán, zřejmě v nedávné době (konkrétně v období Sametové revoluce). V rámci hlavního příběhu můžeme pozorovat jistou posloupnost, chronologičnost podstatných událostí. Ta je v rámci jednotlivých kapitol narušena. Je to způsobeno prolínáním reálného bytí hlavního hrdiny a jeho vzpomínek. Hlavní postava se často uchyluje k vzpomínkám zcela nesouvisejícím s realitou. To činí zcela nečekaně a na základě asociací. Takovým způsobem je nenásilně prezentována minulost hlavního hrdiny a zároveň je narušena kauzalita příběhu.

Autor se v rámci výstavby časové roviny zcela spoléhá na to, že svět je vystavěn dle „našeho skutečného“ světa. Časové zařazení příběhu je tak zcela na čtenáři, na tom, jak kvalitní je jeho znalost „encyklopedie“ světa reálného. Z toho důvodu

nenalezneme v textu žádné konkrétní časové údaje. K přesnému určení času slouží komplex nekonkrétních událostí – údajů, které až v celku umožňují příběh zařadit do konkrétního časového kontextu. Podstatné jsou zejména události – demonstrace, odstupující stárnoucí prezident, a zejména specifické zobrazení světa skrze televizní kamery, které je proměnlivé v závislosti na čase. *„Prodral se s kamerou až k pomníku patrona země. Světce na koni ověsili prapory, obložili květy a hořícími svícemi, podstavec pomníku polepili plakáty a výzvami, které žádaly svobodné volby, demokracii, konec vlády jedné strany, dialog, svobodu projevu a informací, zrušení milicí, solidaritu se studenty, generální stávku, odstoupení vlády a ještě neslýchanější změny.“*[162]

Prostor je, stejně jako čas, ztvárněn podle našeho aktuálního světa. Zobrazení prostoru však podléhá charakteru dané doby. *„Kde je to zajímavé, tam se nesmí, kam se smí, tam to není zajímavé.“*[163] Významný je vliv prostoru na konání postav. Jinak se postavy chovají na veřejných místech a jinak v domácím prostředí. Podle toho se také odvíjí způsob jejich komunikace. Jako zásadní je prezentován pocit z rozděleného (rozdvojeného) životního prostoru, a to ve dvou ohledech. V tom prvním je zásadním předělem hraniční „drát“, který izoluje lidi od ostatního světa a omezuje je v mnoha ohledech. *„Drát jim připadal také jako symbol. Copak se dá strávit celý život, něco poznat, něco dokázat v zadrátované zemi?“*[164] (Pozdější odstraňování drátu je nekomunistickou společností oslavováno.) Jinak je životní prostor postav rozdělen na „my“ a „oni“ podle vztahu ke straně. Jakmile člověk přísluší k jedné ze skupin, tak je v druhé skupině znevýhodněn a nahlíží se na něj specifickým způsobem. *„Měl by se jich zeptat, byl by se jich rád zeptal, ale zároveň vnímal nepřekročitelnou hranici mezi sebou a mezi nimi, hranici, kterou vytyčovaly nápisy na přenosovém voze i jeho kamera, hranici stejně výraznou, jako vytyčoval dvojitý drátěný plot, který odděloval tuto zemi od ostatních zemí anebo aspoň od zemí, kam se kdysi bláhově pokoušel proniknout.“*[165] I po revoluci jsou lidé podvědomě členěni do těchto dvou skupin, kdo s kým byl, a kdo ne. Společnost je tedy dál zatížena komunistickou minulostí. V důsledku toho se stává komunikace ještě komplikovanější. K prolínání a nečekaným přesunům dochází i v prostorové rovině, a to v závislosti na čase vypravovaného.

Vzhledem k výše uvedenému je hlavní příběh roztříštěn do několika částí. Na první pohled zcela přehledná a jasná textura příběhu je rozrušena. Čtenářova

162 KLÍMA, Ivan, Čekání na tmu, čekání na světlo, Praha, Hynek, 1996, s. 149.
163 Tamtéž, s. 90.
164 Tamtéž, s. 11.
165 Tamtéž, s. 6.

orientace v příběhu je tak ztížena, zároveň je posílen pocit z roztříštěnosti světa, jak jej vnímají postavy románu.

Prostor je zaplněn škálou velmi různorodých postav. Vyplývá to ze samotného členění románu, z rozdělení na vlastní příběh hlavní postavy a filmové povídky. To nám umožňuje z různých hledisek pozorovat zobrazený svět, který prezentuje jak příběh hlavního hrdiny, tak i příběhy filmových postav – (příběh paralelní k Pavlovi), prezidenta a vězně odsouzeného k smrti. Pojítkem mezi jednotlivými příběhy je postava kameramana Pavla, jakožto autora povídek. Jednotlivé příběhy se ale prolínají a v některých ohledech splývají.

Hlavní postava románu, kameraman Pavel, vystupuje jako velmi nerozhodná osobnost, která není schopna jednat jak ve společenském životě, tak ani v osobním. Dělá to, co se od něj očekává a co je požadováno, zejména v závislosti na oficiálních strukturách. Zodpovědnost za své jednání přenáší na jiné lidi, a tak se jí zcela zříká. Jeho povaze odpovídá i jeho zaměstnání. Jako kameraman pouze zachycuje různé situace, není původcem jakýchkoli událostí ve světě. Je pasivním pozorovatelem událostí, čeká až se situace vyřeší za něj. Pokud ho něco nějakým způsobem zaujme, tak pouze na úrovni úvah, nikdy činů. Jako osobnost prošel postupným vývojem zároveň s dobou, proto se do světa necítí být vržen, (jak můžeme pozorovat v románu Sestra.) Jeho osobnostní vývoj zahrnuje období od snahy o útěk za hranice a věznění až do doby, kdy souhlasí se spoluprácí s (oficiální) televizí. Přicházející změny spojené s budoucí revolucí vnímá jako znepokojující. Začíná hodnotit sám sebe, okolí a i přehodnocovat své názory. Změnu poměrů vnímá jako možnost uskutečnit své sny, když však tato doba nastane, místo natáčení filmů, po kterém toužil, natáčí pouze reklamy. Pavla můžeme považovat za typického představitele doby.

Další zajímavou postavou, která nám umožňuje pohlédnout na fikční (zobrazený) svět z jiného hlediska, je prezident. Jedná se o prezidenta vystupujícího ve filmových povídkách. Ten nás zaujal z důvodu, že popis prezidenta v „reálném“ světě příběhu v mnoha ohledech shrnuje pouze fakta čerpaná ze „skutečného světa“ a neposkytuje nový pohled na svět.

Prezident vystupující ve filmových povídkách je zde představen neobvyklým způsobem, tak jak se vnímá on sám. Přestože je hlava státu, pohlíží sám na sebe jako na loutku. Cítí se uzavřen v prostoru své vily, obklopen lidmi, kteří ho kontrolují, a ke kterým nemá důvěru. Komunikace je přizpůsobena prostředí. Stejně jako ostatní lidé, i prezident rozlišuje, co smí komu říkat, a co si pouze myslet. Ve světě nemá

žádnou oporu, protože jeho manželka je mrtvá. To mu ale nebrání, aby s ní „komunikoval“ jako s jediným člověkem, kterému důvěřuje. Vzhledem k tomu, jak se dostal na své místo, vnímá velmi citlivě zaměnitelnost lidí. Na jeho místo mohl být dosazen kdokoli jiný. Myslí si také, že je pozorován. To znamená, že režim nedohlíží jen na ostatní lidi, ale i na prezidenta. Nepřímo je zde tak nastíněno fungování komunistického režimu. Fungování režimu je naznačeno i z jiného hlediska, z hlediska dohledu strany na jednání občanů. Prezident, ač hlava státu, je téměř neschopný jakkoli (samostatně) jednat. Všechno jeho veřejné vystupování je připraveno dopředu a i v soukromém životě se řídí tím, co mu poradci doporučí, i když to často není jeho vůle. Jeho názory nikdo neposlouchá, ani se jimi nezabývá. Jako člověk se však cítí zavázán za své činy, ideologii věří. Pobuřuje ho však, že ho společnost činí zodpovědným i za věci, za které zodpovědný není. Ze své situace se však snaží vymanit. Vzhledem k tomu, v jakém se pohybuje prostředí a jak sám svět vnímá, pokus končí fiaskem – gesto udělení milosti se stává prázdným skutkem. Nejenom, že je na postavě prezidenta ukázána realita komunistického režimu, zároveň můžeme postavu prezidenta chápat jako paralelu ke stavu tehdejší společnosti.

Vězeň vystupující ve filmových povídkách představuje z hlediska myšlení a konání jedinou osobu schopnou samostatně jednat. Tato vlastnost mu však není ku prospěchu, protože v zásadních okamžicích není schopen racionálně posoudit situaci a dle toho jednat adekvátně. Příčinou může být nedůvěra v slova režimu, který je schopen tvrdit cokoli, aby dosáhl svého. Vychází tak ze své osobní zkušenosti, kdy režimu mnohokrát uvěřil, a pak byl podveden. Je zde představen jako člověk odsouzený k smrti. Necítí se však být vinen, jako zásadní zde vnímá právě podvod režimu. Když se situace změní a má být omilostněn, tak tomu v závislosti na svých zkušenostech nevěří a omylem zabíjí dívku. V šoku z toho, co udělal a že bude pověšen, spáchá sebevraždu. Nejen, že je zde ukázáno fungování a faleš režimu, ale jeho osud může být i ukázkou, že vlastní nezávislé myšlení je nežádoucí. Jako zásadní je zde vnímáno nedorozumění jedince s režimem. *„Většinou mlčel, protože by stejně nepochopili, že jen chtěl vzít roha z týhle zasraný země, kde všichni měli jedinou starost, aby ho viděli nepřetržitě makat a pak manifestovat, jak je z toho šťastnej.“*[166] Nedorozumění se stává hlavní příčinou mnoha problému, a dokonce absurdních situací.

Fikční svět je dále zaplněn celou řadou dalších postav, které se v příběhu

166 Tamtéž, s. 54.

nevyskytují tak frekventovaně jako předchozí zmíněné, ale nejsou méně důležité. Představují různé způsoby, jak je možné žít a co dělat. V reakci na ně hodnotí hlavní hrdina své chování. Nepřímo je tak ukázána i jeho povaha.

Vypravěč představuje dobu plnou proměn na příkladu uznávaného kameramana z kruhů totalitní společnosti. Zobrazení rozpolceného revolučního světa je doplněno o milostný konflikt hlavní postavy. Příběh je vyprávěn v tzv. subjektivizované Er-formě. Autor se tak snaží o prezentaci faktů jako pravdivých a ověřených. To, že vypravěč vystupuje v Er-formě, umožňuje zobrazit svět nezaujatým způsobem, zároveň ale do takového zobrazení proniká v jisté míře subjektivní hledisko týkající se vidění světa skrze hlavní postavu, zejména pokud vypravěč prezentuje myšlenky hlavního hrdiny o zobrazovaném světě. Vnitřní myšlenky jiných postav zobrazovány nejsou. K zobrazení vnitřního světa postav a jejich vidění světa slouží oddíly nazvané jako filmové povídky.

Z hlediska vyprávění je jazyk přizpůsoben tomu, co kdo říká. Jiný je jazyk vypravěče, který zobrazuje reálný život kameramanův a jiný je i jazyk vyprávění filmových povídek. Zcela specifická je přímá řeč postav, která je mimo vypravěčovy kompetence a která podporuje odlišnost postav. To je nejvíc zřetelné u postavy vězně. *„Anebo vy jste někoho to...?“* [Albína] / *„Hovno. Nevoddělal jsem nikoho. Kdyby jo, tak mě neměli, ale byl jsem blbej.“* [vězeň] / *„A co chcete teď, kam chcete odtud?“* / *„To se pozná. Ale teď už blbej nebudu. To ti povím, že podruhý už ne.“*[167]

Ve vyprávění je užito i několika symbolů – máry, krkavec. Tím nejvýraznějším je zřejmě symbol már, který se ve vypravování několikrát opakuje. Máry, které pronásledují prezidenta, sám prezident chápe jako nějakou vidinu, něco co na něj přichystali jeho nepřátelé. Zajímavé je to, že symbol je v podstatě zbaven své symboličnosti tím, jako ho vnímá sám prezident. Vzhledem k tomu, že symboly jsou použité v částech, které jsou označeny jako filmové povídky, nenarušují ani neozvláštňují nijak zobrazení reality.

Členění na filmové povídky a vlastní příběh hlavní postavy je dodržováno důsledně. K problému z hlediska ověření dochází tehdy, když vypravěč přestane dodržovat pojmenování typická pro jednotlivé části příběhů. Začínají se tak prolínat dvě různé roviny. To, co bylo prezentováno jako pravda, je fikce. Z toho důvodu můžeme jen těžko určit, co v příběhu je zaručeně pravdivé, i když je to z hlediska ověření

167 Tamtéž, s. 211.

pravdivým způsobem prezentováno. Kvůli tomu můžeme vnímat i filmové povídky jako pravdivé a reálné. Způsob vnímání fikčního světa je narušen. Neexistuje zde jen jedna pravda, jedno hledisko.

V románu vystupující postavy utváří obraz společnosti v složité revoluční době. Doba se zde jeví jako určující fenomén k jednání lidí. Lidé se vztahují k době, ve které žijí a určitým způsobem se k ní vymezují. Jednají buď souhlasně s dobou, nebo je v jejich jednání možné pozorovat různé stupně protestu. Od protestů na úrovni osobní až k protestům vystupujícím proti společnosti. V závislosti na době se v díle objevuje rozsáhlá škála konfliktů[168]. Jedná se jak o konflikty vnitřní, společenské a konflikty vztahující se od jedince ke společnosti.

Za nejzásadnější vnitřní konflikt můžeme považovat Pavlův život. Řeší zejména to, jak sám sebe hodnotit. Nepovažuje se za špatného člověka, přestože spolupracuje s režimem. S postupně se měnící dobou začíná uvažovat jinak. Nečiní tak ale pouze kvůli svému svědomí. Vidí, že moc strany slábne a s ní i všichni k ní příslušející. Stejně jako při jiných příležitostech uvažuje, co je pro něj výhodné. Zároveň vnímá, že se nijak výrazně nesnažil postupovat výš po žebříčku hodnot režimu. Cítí se vinen a stydí se vůči ostatním, že on se má dobře a oni ne, ale odpovědnost necítí za to, že pomáhal klamat lidi. Zároveň se nevnímá ani jako špatný člověk, ale ani jako dobrý. Zjišťuje, „[…] *že svět se nedá rozdělit nějakým jasně vedeným příčným řezem, který oddělí dobré od zlého,* […].“[169] V nové době po změně režimu si připadá nejistý, navíc se cítí poznamenán svou minulostí. Vidí kolem sebe samé nové lidi, ty samé lidi co obvykle, jen v jiném přestrojení. Orientace ve světě je pro něj čím dál víc složitější.

Jako další zásadní konflikt můžeme chápat vztah jedince a režimu. Tento vztah prostupuje jedno velké nedorozumění, kdy režim něco tvrdí, ale dělá něco jiného. Režim je vnímán jako velká lež. Životní realita člověka je pak prostoupena nejistotou, jedinec je zmatený, neví, co si má počít s tím, co je mu sdělováno. Do tohoto vztahu se na druhé straně promítá vztah komunistického režimu k jedinci, kterému zásadně nedůvěřuje. Režim očekává, že se jedinec bude chovat podle určitých schémat. Jakýkoli projev individualismu je nazírán s nedůvěrou a trestán. To lze pozorovat zejména na postavě vězně. Režim mu nevěří, že chtěl pouze uprchnout, ale ihned ho spojuje s možnými nepřáteli, nabízí mu vlastní odpovědi na to, proč udělal, to co udělal. Samotný režim funguje dle svých zažitých pravidel, slyší a vidí to, co chce vidět

168 V předchozí kapitole jsme zmínili, že podle L. Doležela je konflikt „zdrojem narativní dynamiky“.
169 KLÍMA, I., Čekání na tmu, čekání na světlo, s. 154.

a slyšet.

Z toho vzniká konflikt celospolečenský. Zásadním problémem je závaznost slova, jeho hodnota, význam a komunikace vůbec. Slovo se stává bezcenným. Vzniká tak společnost plná přetvářky, ve které je upřímná komunikace téměř nemožná. Lidé, kteří chtějí zůstat alespoň v rámci možností svobodní a mají určité zásady, stojí obvykle v ústraní společnosti. Ti ostatní, co se podílejí na společenském životě, trpí výčitkami svědomí a jsou na tom lépe pouze po stránce materiální z toho důvodu, že jsou odsuzováni těmi ostatními, co se na společenském životě nepodílejí. V podstatě z toho vzniká společnost, ve které ať se chová, kdo chce jak chce, má se stále špatně. Buď z hlediska výše uvedeného, nebo z nevypočitatelnosti režimu.

7. Sněžím

Pavel Kohout v románu Sněžím vytvořil z hlediska výstavby velmi přehledný fikční svět. Toho dosáhl pečlivým členěním textu do kapitol, i přísným dodržováním oddělování vnějších a vnitřních promluv jednotlivých postav. Přehledná textura fikčního světa vyplývá zřejmě z autorova záměru poukázat na tak zásadní problémy, že snadná orientace v textu je pro jejich pochopení zásadní. Románu dominuje příběh hlavní hrdinky, který není výrazně rozrušován příběhy jiných postav. Představovaný příběh je však velmi složitý, nabízí mnoho perspektiv, které se neustále proměňují. Příběh tak klade na čtenáře nemalé nároky.

Autor ve svém díle zkonstruoval fikční svět podle našeho reálného světa, tedy jako „přirozený svět“. Přestože autor nepoužívá prostředky, které by konstrukci fikčního světa nějakým způsobem rozrušovaly, čtenář vnímá svět jako roztříštěný, a to právě z hlediska příběhu. Toho je dosaženo pluralitou pohledů na svět, zároveň dochází k střetávání těchto pohledů. Důležité je, že tyto pohledy jsou prezentovány všechny stejným způsobem, a to explicitně tím, kdo co řekl.

Příběh není z hlediska času přesně zakotven konkrétními časovými údaji. Z jistých náznaků můžeme usuzovat, že děj se odehrává v době po Sametové revoluci. Příběh je rozvíjen postupně, tak jak obvykle plyne lidský život. Chronologičnost příběhu je mírně narušena odbočkami – vzpomínkami hlavní postavy. Vzpomínky jsou prezentovány jako sled volných asociací. Skrze tyto vzpomínky poznáváme minulost a možné motivace jednání hrdinky a dalších postav. Podstatou je nenásilně poukázat na to, jak minulost ovlivňuje současný život postav.

Časová rovina příběhu je vystavěna podle našeho „reálného světa“. Z tohoto důvodu autor spoléhá na čtenáře a na jeho znalost „encyklopedie“ světa reálného, která je v tomto případě shodná s „encyklopedií“ světa fikčního. Konkrétní časové údaje se proto v textu vyskytují zcela sporadicky, přesně víme pouze to, že děj se odehrává v květnu. K přesnějšímu určení času slouží jak různé narážky na změněný život po revoluci, tak i přesná a konkrétní pojmenování historických událostí. *„Dopoledne milosrdně uteklo dík nemilosrdné liberalizaci cen. Tržní hospodářství nahradilo stání ve frontách běháním po obchodech se stejným artiklem. Přes hodinu zabralo jen hledání nejlacinějšícho másla.“*[170] nebo *„No, předloni v srpnu... a pak při Palachiádě, dvakrát*

170 KOHOUT, Pavel, Sněžím. Zpověď Středoevropanky, Praha, Český spisovatel, 1993, s. 72.

si pro mě přišli domů.“[171]

Stejně jako čas, tak i prostor je ztvárněn podle našeho aktuálního světa. Z hlediska zobrazení prostoru je důležitá prostorová proměnlivost. Prostor, který je zobrazen v předrevoluční době, je zcela odlišný od prostoru světa porevolučního. To ovšem neznamená, že je lepší. Hlavní hrdinka ho vnímá spíše jako něco, co jí komplikuje život. Proměna prostoru se dotýká především společenského života. Příkladem toho mohou být například restaurace, které vnímá hlavní postava zásadně z cenového hlediska, kdy je za stejnou kvalitu jako před revolucí požadováno mnohem více peněz. „[…] *a správně otázal, nemám-li chuť na poslední sklenku v lepším prostředí. Vinárnička k němu měla ovšem daleko. Ubrusy potřísněné a vrchnímu nezlepšila náladu ani dvacítka předem.“*[172] Tyto podniky jsou v kontrastu se zcela novými zařízeními, jejichž návštěva ale stojí tolik, že hlavní hrdinka nemá příští týden peníze na jídlo. *„Očekávala jsem obvyklou špeluňku s bídnou nabídkou a nerudnou obsluhou, ale uvítala mě novostí vonící běloba,* […].“[173] Prostor je také nově zaplněn lidmi, kteří dříve nebyli k vidění, například různými bezdomovci. *„Na lavičkách chrápala zarostlá individua, přestože na ně slušně pražilo slunce (prázdné lahve pod nimi měřily uspávací dávky).“*[174] Vzhledem k tomu, že děj je vyprávěn v období po revoluci, nelze opomenout ani rozšíření prostoru skrze průchodnost státních hranic. Prostor země je zaplňován vracejícími se exulanty, ale také různými cizinci. Otevření státních hranic a s tím související rozšíření životního prostoru chápe hlavní hrdinka negativně vzhledem k vztahu, jaký má s dcerou. Neomezenost prostoru umocňuje pocit bezmoci z nedohledatelnosti konkrétního ve světě. Takovou bezmoc můžeme pozorovat, když dcera hlavní hrdinky odejde za hranice a neexistuje způsob, jak ji najít. Prostředí můžeme také chápat jako formující fenomén ovlivňující jednání postav. Musíme si také uvědomit, že zobrazený prostor je takový, jak ho vidí hlavní hrdinka. Jiné náhledy na svět nejsou zobrazeny. V závislosti na prolínání časových rovin dochází k prolínání rovin prostorových.

Vzhledem k výše uvedenému se čtenář velmi dobře orientuje v textu. To mu umožňuje zaměřit se na příběh, který je sám o sobě velmi složitý.

Fikční prostor románu je zaplněn škálou různorodých postav. V popředí příběhu stojí tři postavy, které se setkávají po mnoha letech. Jedná se o hlavní hrdinku románu

171 Tamtéž, s. 95.
172 Tamtéž, s. 8-9.
173 Tamtéž, s. 55.
174 Tamtéž, s. 112.

a zároveň vypravěčku příběhu a její dva bývalé milence. Každá z těchto postav pochází z odlišného prostředí a nabízí odlišný pohled na svět i na danou situaci. Právě postava hlavní hrdinky je pojítkem mezi nimi. Autor tak v románu vytvořil složitou strukturu mezilidských vztahů, ve kterých se projevuje zejména střet zájmů postav. Orientace v těchto vztazích je však velmi obtížná, protože každá z postav prezentuje své hledisko jako pravdivé.

Hlavní postavou románu je rozvedená čtyřicátnice Petra. V příběhu vystupuje jako nerozhodná osobnost, a to zejména v osobním životě. Tato nerozhodnost se projevuje hlavně v jejím vztahu k dceři, k milenci a k jeho manželce. Přestože si myslí, že dceru vychovala dobře, ta si dělá, co chce. Hlavní hrdinka není schopna cokoli udělat, aby ji usměrnila. Neschopnost jednání je způsobena buď bezradností hlavní hrdinky, nebo její pohodlností. Podobným způsobem přistupuje i ke svému milenci Viktorovi.Radši se spokojí s rolí milenky, než aby situaci nějak řešila, přestože své chování hodnotí z morálního hlediska jako špatné. Zároveň se milenci snaží aktivně pomoci, když je obviněn ze spolupráce s StB, aby ho získala jen pro sebe. Nemožnost jednání se projevuje i ve vztahu k Viktorově manželce. Tu vnímá jako konkurentku, zároveň by jí ale ráda pomohla. Jako zásadní se jeví vztah hlavní hrdinky k mužům, zejména k milenci Viktorovi, kterého chápe jako osudového muže svého života. Pro jejich vztah je podstatná jejich společná minulost, zejména Petřina snaha Viktora vlastnit, ale přitom ho trestat nevěrami. Z tohoto důvodu si Petra zkomplikuje život románkem s mladíkem Václavem, s kterým otěhotní. Změnou poměrů, kterou očekávala a upínala se k ní, je zklamaná a zaskočená. Nic není takové, jaké si přála. Dcera, místo aby využila možností, které se jí naskytly, přestane chodit do školy a začne se potulovat. Milenec Viktor se sice po revoluci vrátil, ale již jako ženatý muž. Navíc má s manželkou malé dítě. Hlavní hrdinka stále pracuje v inzerci, kde ji práce nebaví, ale protože jiná práce není, musí se s tím spokojit. Doba po revoluci není ani v jiných ohledech zdaleka tak ideální, jak se očekávalo.

Ostatní postavy nebudeme blíže charakterizovat, protože jejich vlastnosti není možné objektivně popsat. Odhalení charakteru těchto postav je hlavním tématem románu. To jaké jsou můžeme odhadovat z jejich jednání a komunikace s vypravěčkou.

Hlavní hrdinka Petra vystupuje v románu jako vypravěčka v Ich-formě. Tím je dáno, že svět je nám představován subjektivním úhlem pohledu. Již tak subjektivní nahlížení na svět je podpořeno tím, že v textu jsou navíc závorkami odděleny hodnotící vnitřní komentáře hlavní hrdinky. Vnitřní myšlenky jiných postav zobrazovány nejsou,

jejich postoje můžeme vyrozumět z jejich jednání a z komunikace s Petrou, to znamená, že čtenář je omezen stejnými vědomostmi a znalostmi, jaké má ona. Ta zde zobrazuje společenský problém nejen v rovině společenské, ale i v rovině osobní – milostné.

Jazyk je z hlediska vyprávění přizpůsoben tomu, kdo co říká. Jiný je jazyk hlavní hrdinky, která často užívá různá obrazná pojmenování a přezdívky, a specifická je i přímá řeč postav, která není v kompetenci vypravěčky. Přímá řeč podporuje různorodost postav z hlediska toho, co říkají a jak to říkají. To je nejzřetelnější u postavy Gábiny. *„– Mamiprosimtěnebojse, drmolila jako vždycky, když si něco naléhavě vydyndávala, – vonajetotakovápříležitostmněsefaktickynicnestanejábudu zejtrazpátkyčestnýslovomamí!“*[175]

Ve vyprávění je použita i celá řada symbolů – prším, hořím a jiné. Tyto symboly slouží Petře a Viktorovi jako tajná řeč. Skrze přírodní jevy vyjadřují své nálady a pocity. Vzhledem k tomu, že symboly jsou snadno interpretovatelné, jsou v podstatě zbaveny své symboličnosti. Zcela odlišný je symbol sněžím, který používá sama vypravěčka v jiné příležitosti – v básni pro přítele Václava. *„Jsem vločka / a tak / sněžím“*[176] Právě Václav nazval Petru vločkou z důvodu, že když se k ní kdokoli moc přiblíží, tak roztaje. Tento symbol můžeme chápat tak, že se hlavní hrdinka konečně odpoutala od předchozích událostí a dosavadního života – nemá už nikoho, s kým by ji spojovala minulost, a tak začíná znovu žít.

Vypravěčka hojně užívá různé aluze na křesťanské texty nebo literární texty rozličných autorů. Aluze užívá s různým záměrem. Ty náboženské zejména, když se kaje. *„A jediný, kdo mohl zachránit, to tentokrát neučinil. Mea culpa!“*[177] Ty literární, když se snaží zachytit podobnost své životní situace s tou literární. *„Byl první máj, byl lásky čas,* [...].“[178] Vzhledem k tomu, že je hlavní hrdinka věřící a vzdělaná, to není nic neobvyklého.

Z hlediska ověření se v celém vyprávění jeví jako zásadní střet Viktora s majorem Benešem. Tento problém není zaviněn způsobem vyprávění, není tedy způsoben vypravěčkou, vychází se samotného příběhu. Vypravěčka je ve stejné pozici jako čtenář, není schopna určit, co je a co není pravda. To je způsobeno tím, že promluvy jednotlivých postav se vzájemně vylučují, přestože všechny jsou prezentovány jako pravdivé. Z tohoto důvodu nemůžeme určit, co je zaručeně pravdivé

175 Tamtéž, s. 124-125.
176 Tamtéž, s. 289.
177 Tamtéž, s. 285.
178 Tamtéž, s. 8.

a co není. Vnímání fikčního světa je tak narušeno. Takový svět nelze vnímat pouze jednoho možného hlediska.

Tento problém vyplývající z hlediska ověření je nejpodstatnějším konfliktem celého díla. Představuje konflikt zasahující do všech sfér života jedince, který se nedotýká pouze veřejného, nebo jen soukromého života. Je to konflikt, před kterým není možné uniknout. Přestože lidé žijí v nové porevoluční době, neustále se vztahují k době minulé, kdo jakou měl dříve roli v souvislosti s komunistickým režimem. Na první pohled se jeví jako podstatná otázka – otázka spolupráce Viktora se Státní bezpečností. Z celého díla však vyplývá jako zásadní problematika pravdy a lži, osobního provinění se na vlastních hodnotách, neschopnosti dorozumět se. Představovaný konflikt je konfliktem morálním, zabývajícím se správným jednáním člověka v rámci společnosti. Najednou zde mizí zažité dělení lidí na komunisty a nekomunisty, i nekomunista může být špatný člověk a naopak.

Právě tento konflikt zcela pohltil hlavní představitelku románu a dva z jejích milenců – bývalého i současného. Bývalý milenec, major Beneš – bývalý agent StB, je Petrou považován, byť s jistými předsudky, za charakterního člověka. Za ještě charakternějšího však považuje svého milence Viktora, profesora ekonomie, který před režimem (a před ní) emigroval do Kanady. Jeho neotřesitelné postavení charakterního člověka je zpochybněno, až když je obviněn ze spolupráce s StB. Petra se ve snaze pomoci mu obrací na majora Beneše a postupně zjišťuje nesrovnalosti v tvrzeních obou mužů. Právě v této situaci se zásadně projevuje neschopnost lidí dorozumět se a důvěřovat si. Neschopnost dorozumět se a protichůdnost tvrzení patrně vyplývá z toho, že sami jejich autoři nejsou o situaci dostatečně informováni. Otázka Viktorovy spolupráce s režimem je pro Petru zásadní, odhalení pravdy je jejím cílem a zároveň ústředním tématem románu. Vzhledem k tomu, že hlavní hrdinka vždy vystupovala proti komunistickému režimu, činí si právo na pozici jakéhosi soudce, který má určit, kdo je vinen. Situaci však není schopna vyřešit. Pomocníkem se jí stává mladík Václav, který jí zprostředkovává nový pohled na věc. Upozorňuje na to, že Viktor nebude až tak charakterní člověk, když je schopen podvádět svou manželku a lhát jí. V novém úhlu pohledu se jeví oba muži jako lháři. Pravda nakonec není odhalena, major uprchl a Viktor se zabil. V reakci na tyto události si Petra uvědomuje, že není o nic lepší člověk než oba muži. Přestože se jednalo o pro ni zásadní otázku, zjišťuje, že nemá právo kohokoli soudit. Dochází k tomu, že kdyby Viktora milovala, snažila by se mu porozumět a pomoct.

Z tohoto konkrétního konfliktu můžeme vyvodit konflikt obecný, který se týká subjektivního vnímání dějin. Tento vztah jedince k dějinám může prezentovat kromě Petry a jejích milenců i Vanesa, buď na svém životním příběhu, nebo na příběhu svého dědečka. Jako podstatná se zde jeví osobní zkušenost ve styku s takzvanými „velkými dějinami“. Minulost je pro jedince stále živá, dokud je živý samotný člověk, který tuto minulost prožil, nebo mu byla zprostředkována tak zásadním způsobem, že se ho dotýkala a ovlivnila jeho život. Takový je případ Vanesy a jejího židovství. Podstatné je zde, že Vanese byla zprostředkována jistá historická zkušenost skrze jejího dědečka. I když od doby, kdy dědeček prožil tuto historickou zkušenost, uplynulo zhruba padesát let, Vanesa vnímá jeho příběh stále jako živý. Příběh vnímá jako aktuální nejenom protože sám dědeček na svou minulost reaguje a vymezuje se k ní i o mnoho let později tak, že vyhledá muže, který ho poslal do transportu, ale i protože tato dávná minulost ovlivnila její život – žije v exilu. Na tuto neosobní, spíše zprostředkovanou zkušenost, navazuje Vanesa sama svými zkušenostmi, když se po revoluci vrací do Bratislavy. Zde získává vlastní negativní zkušenosti týkající se jejího původu, které nečekala. Přestože od zkušenosti, kterou učinil její dědeček, uplynulo půl století, je nálada na Slovensku stále bezdůvodně protižidovská. Tuto situaci chápe Vanesa jako nesmyslnou a zároveň se cítí lapena dějinami, na jejichž utváření se nepodílela. Jako neméně podstatná věc se zde jeví pocit neukotvenosti subjektu ve světě. Nakonec se vrací do Kanady, kterou do té doby jako domov nevnímala.

Z výše uvedeného vyplývá závislost jedince na takzvaných „velkých dějinách“ a jejich subjektivním prožitku, ale neméně podstatné je i to, jaký je kdo člověk. To ukázala Vanesa ve svém vyprávění o dědečkovi. Ten, i když zjistil, kdo zavinil smrt jeho rodiny, necítil potřebu pomstít se, ale pouze poukázat na pravdu. Dotyčnému muži byl dokonce schopen podat ruku, přestože za to byl později jinými lidmi, kteří se nikdy neocitli v jeho situaci, odsuzován.

Dalším možným příkladem, který vypovídá o charakteru člověka, je Petra. Z hlediska svého vystupování proti režimu a nepodílení se na jeho činnosti, se cítí mravně povznesená nad spor jejích milenců a činí si právo rozhodovat o jejich mravní vině – vině vůči společnosti. Přestože si činí právo na rozhodování v takto závažné otázce, neuvědomuje si, že k takovému rozhodování není způsobilá sama o sobě, ani z hlediska její nevěry.

8. Závěr

Zobrazením revolučních událostí jsme se zabývali skrze díla Jáchyma Topola, Ivany Klímy a Pavla Kohouta. Vzhledem k tomu, že román Sestra Jáchyma Topola prezentuje postmoderní linii současné prózy a romány Ivany Klímy a Pavla Kohouta linii autorů, kteří nerezignovali na příběh a jeho pravděpodobnost,[179] očekávali jsme, že se jejich pojetí zobrazení revolučních událostí bude lišit.

Z hlediska výstavby fikčního světa postupovali vybraní autoři podobným způsobem, všichni vymodelovali fikční svět podle světa reálného jako „svět přirozený". (V takovém fikčním světě se nemůže udát nic, co by porušovalo zákony našeho reálného světa.) Každý z autorů však s tímto světem zacházel odlišným způsobem. V kontrastu proti sobě stojí fikční svět Jáchyma Topola a fikční svět, který vytvořil Pavel Kohout. Topolův fikční svět lze charakterizovat jako roztříštěný, s velmi složitou texturou. Oproti tomu svět zkonstruovaný Kohoutem je velmi přehledný. Za mezistupeň mezi těmito dvěma kontrastními světy můžeme považovat fikční svět, který vytvořil Ivan Klíma. Ten podobně jako Pavel Kohout vytvořil na první pohled přehledný fikční svět, avšak ten je podobným způsobem jako v Sestře rozrušován, a to prolínáním příběhů, návraty ve vzpomínkách, spojováním dle asociací. Odlišnosti ve výstavbě fikčních světů můžeme zřejmě přisoudit autorskému záměru a tomu, co má být prezentováno jako zásadní.

Podobným způsobem přistupují autoři i k pojetí času. Zásadně neužívají konkrétní časové údaje, text tak není na první pohled přesně ukotven v čase. K jeho přesnějšímu určení slouží čtenáři komplex nekonkrétních údajů – událostí, které až v celku umožňují zařadit příběh do konkrétního časového horizontu. Časové zařazení je tak zcela na čtenáři, autoři se přitom zcela spoléhají na čtenáře a na jeho znalost „encyklopedie" světa reálného. Jáchym Topol navíc k časovému označení používá různá obrazná pojmenování.

Přestože autoři pojímají prostor podobným způsobem, představovaný prostor je však různý v jednotlivých románech, zejména pokud se zaměříme na to, jak je vnímán jednotlivými postavami vybraných děl, a jak ovlivňuje jejich jednání. Z tohoto důvodu se nám prostor jeví jako něco, co ovlivňuje seberealizaci člověka ve světě. Pro román Čekání na tmu, čekání na světlo nám připadá jako zásadní omezenost zobrazovaného

179 HAMAN, Aleš, Literatura v průsečíku pohledů, s. 153.

prostoru. Jedincova seberealizace je tak v tomto světě značně omezená. Svět po pádu hranic je představen v románu Sněžím. Přestože by se mohlo zdát, že člověk dosáhl vytoužené svobody, tato nečekaně nabytá svoboda jedinci komplikuje život. Ten není schopen vhodným způsobem tuto změnu uchopit. To můžeme nejlépe pozorovat v románu Sestra, ve kterém můžeme zobrazovaný prostor vnímat nejšířeji. Jedná se o prostor, ve kterém by nemělo být těžké se seberealizovat, ale nečekaná volnost jedinci znemožňuje orientaci ve světě. Z tohoto důvodu můžeme chápat prostor jako determinující vzhledem k jednání postav. Tak je z hlediska prostoru představena předrevoluční a porevoluční společnost.

Pro román Sestra je podstatné, že se autor nevěnoval tolik popisu událostí týkajících se sametové revoluce, ale spíše tomu, co předcházelo a zejména tomu, co následovalo. Revolučních událostí se hlavní postava románu neúčastní, spíše je pozoruje. Díky tomu, že se hlavní hrdina těchto událostí nezúčastnil, cítí se do „nového“ světa vržen. Tento pocit čtenáře provází celým dílem. Problematika doby se zde jeví jako zásadní. Přestože se změnou doby má hrdina šanci věnovat se svobodně svým zájmům, není schopen se v tomto novém světě zorientovat a postupně se propadá stále hlouběji.

Oproti tomu se Ivan Klíma zaměřil na popis revolučních událostí a předcházejícího období. Zabývá se také postavením jedince ve společnosti, ale jiným způsobem. Hlavní hrdina figuruje jako součást společnosti a současně s ní prochází svým vlastním vývojem. Nová situace se mu sice jeví cizí, neví, jak se rozhodovat, ale do světa se necítí vržen tak, jako tomu je u hlavního hrdiny románu Sestra. Za neméně podstatné můžeme považovat otázky provinění se jedince na sobě samém nebo na společnosti. Značný prostor je také věnován zachycení snahy mladých lidí, kteří chtějí vytvořit novou společnost.

Pavel Kohout se věnoval zejména popisu období po sametové revoluci a změnám, které ovlivňovaly společnost. Zásadní je zde také postavení jedince ve společnosti, a zejména jeho vztah k ostatním lidem. Složitost doby je prezentována na příběhu hlavní hrdinky, ve kterém je téměř nemožné orientovat se. V tomto románu se ze všech tří děl jeví otázky viny a neviny jako nejzávažnější. Přestože se v celém díle řeší otázka toho, kdo byl či nebyl komunista, není to otázka zásadní. Podstatné je, jaký byl kdo člověk.

Pokud se zaměříme obecně na zobrazování historických událostí ve vybraných dílech, učiníme tak v rámci postav, dějů a prostředí.

Vzhledem k tomu, že jsme mohli očekávat, že fikční svět bude zaplněn celou řadou historických postav, toto očekávání zůstalo nenaplněno. Historické postavy se vyskytují v jednotlivých románech sporadicky. Jedinou výraznější historickou postavu představuje Gustáv Husák v románu Ivana Klímy Čekání na tmu, čekání na světlo. Avšak možná historická síla této postavy je oslabena tím, že nikde v celém románu není jméno prezidenta explicitně řečeno. K poznatku, že se jedná o prezidenta Husáka musí dojít každý čtenář sám na základě toho, že v díle jsou představeny zásadní životní mezníky prezidentova života. Dalšími postavami, které odkazují k historickým událostem, mohou být agenti StB. Méně nápadnou je postava Vasila v románu Sestra. Ten je poznamenán havárií v Černobylu a jistým způsobem tak odkazuje k historickým událostem. Fikční svět románů je zaplněn celou řadou dalších postav z různých vrstev společnosti, které ale odkazují k minulosti skrze to, co prožívají.

Jako zásadní děj, který je typický pro události roku 1989 a následujících let, se jeví proměna společnosti ovládané komunisty ve společnost uplatňující demokratické principy. Tento děj doprovází jev osobního sebehledačství, toho „Kdo jsem já?" a „Jaké je mé místo ve společnosti?". Projevuje se zde nepochopitelnost a neuchopitelnost „nového" porevolučního světa. Reakce jedinců na takový svět mohou být různé, od snahy najít v tomto světě své místo až k úplné negaci takového světa a radikálnímu vystoupení proti společnosti. Dalším zásadním (historickým) dějem, který byl představen v románu Sněžím, jsou lustrace a lustrační procesy týkající se čelných představitelů společnosti. S těmito procesy souvisí i otázky týkající se obyčejných jedinců a jejich spolupráce s komunistickým režimem. Zároveň tuto problematiku doprovází otázky viny a neviny, míry provinění se sám na sobě či jiných lidech. V románech nebyly opomenuty ani ekonomické souvislosti týkající se změny režimu, ačkoli je na tyto změny nahlíženo z různých úhlů pohledu.

Z hlediska prostředí jsou jednotlivé romány zasazeny do revolučního Československa, zejména do let 1989–1990, tedy do období rozpadu východního bloku a transformace společnosti ovládané totalitními principy ve společnost fungující na demokratických základech. Tyto události nejsou v jednotlivých románech vyjádřeny explicitně, spíše v různých náznacích. Přesto můžeme některé konkrétní události zpozorovat, avšak pohlížíme na ně z různých úhlů pohledů. V románu Čekání na tmu, čekání na světlo můžeme pozorovat probíhající demonstrace z hlediska kameramana totalitní televize. Jinak nám jsou představeny demonstrace skrze studenta Václava, který se jich osobně účastnil, v románu Sněžím. Zcela specifický je pohled na demonstrace

skrze Potoka, hlavní postavu a vypravěče románu Sestra. Pro dané období je také specifická problematika vztahu jedince k režimu, zvlášť podstatně vystupuje vztah jedince k StB, ať už v době před revolucí nebo poté. Byť je daná problematika hodnocena veskrze negativně, pohledy na ni se liší. Hlavní postava románu Sestra, Potok, vnímá StB jako něco, čeho už se nikdy nezbaví. Bývalé agenty StB potkává neustále, a to na významných pozicích, například u policie. To vnímá jako nepřijatelné. Podobný je vztah hlavní postavy románu Čekání na tmu, čekání na světlo. Ten vyplývá ze zkušenosti jedince s StB a s jejími praktikami. Rozporuplný a nejasný je však vztah Petry, hlavní hrdinky románu Sněžím, která má v poměru k StB zkušenosti jak negativní, tak i jistým způsobem pozitivní. Celkově se jako podstatné jeví to, že se jedná o velmi složité prostředí, ve kterém se neví, kdo jaký je, čím je a jaký je jeho záměr.

Z výše uvedeného vyplývá, že nejčastěji byly v dílech užívány signifikantní děje a prostředí typická pro představovanou dobu. Historické postavy v románech vystupovaly zcela sporadicky. Pro romány je zásadní střet jedince a tzv. velkých (politických) dějin. Změna doby, která byla považována za žádoucí, je pro jedince zklamáním. Výrazný je pocit deziluze z této nové doby. Ten je společný hrdinům ve všech třech románech. Jako problematická se jeví i orientace v tomto novém porevolučním světě. Tuto situaci ještě navíc ztěžuje komunikace, nedorozumění provází všechny hlavní postavy románů. Svět je pak vnímán jako roztříštěný. Romány spojují i jejich symbolické názvy a i jejich symbolické závěry. Tuto podobnost můžeme pozorovat u románů Sestra a Sněžím. V obou případech se hrdinové v závěru upínají k nové a lepší budoucnosti skrze děti, které vychovají. Přestože jsme očekávali, že v pojetí zobrazení daných událostí se budou jednotlivá díla odlišovat, shledáváme, že jsou si spíše podobná v tom, co zobrazují.

9. Seznam použité literatury

Prameny

Závěrečná zpráva vyšetřovací komise Federálního shromáždění pro objasnění událostí 17. listopadu 1989, část III. 3) b) – Úloha mocenských orgánů, dostupné online, http://www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t1236_04.htm, citováno dne 12.03.2012.

Primární zdroje

KLÍMA, Ivan, Čekání na tmu, čekání na světlo, Praha, Hynek, 1996, 261 s.
KOHOUT, Pavel, Sněžím. Zpověď Středoevropanky, Praha, Český spisovatel, 1993, 290 s.
TOPOL, Jáchym, Sestra, Brno, Atlantis, 1996, 461 s.

Sekundární zdroje

a) Tištěné monografie

BOULDING, Kenneth E., Conflict and Defence. A General Theory, San Francisco, Harper & Bros., 1963, 349 s.

Dějiny české literatury 1945-1989 IV. 1969-1989, Praha, Academia, 2008, 977 s.

DOLEŽEL, Lubomír, Heterocosmica. Fikce a možné světy, Praha, Nakladatelství Karolinum, 2003, 311 s.

DUCROT, Oswald, Dire et ne pas dire. Principes de sémantique linguistique, Paříž, Hermann, 1972, 283 s.

GILBERT, Felix – LARGE, David Clay, Konec evropské éry. Dějiny Evropy 1890 – 1990, Praha, Mladá fronta, 2003, 654 s.

HAMAN, Aleš, Literatura v průsečíku pohledů. Teorie – historie – kritika, Praha, Nakladatelství ARSCI, 2003, 173 s.

HANOUSEK, Ivan – HOŘEC, Jaromír (edd.), Občanské fóry. Pražský podzim 1989, Praha, Odeon, 1990, 78 s.

HEYWOOD, Andrew, Politické ideologie, Praha, Victoria Publishing, 1994, 293 s.

ISER, Wolfgang, The Act of Reading. A Theory of Aesthetic Response, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1978, 231 s.

ISER, Wolfgang, The Implied Reader. Patterns of Communication in Prose Fiction from Bunyan to Beckett, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1974, 303 s.

KRATOCHVIL, Jiří, Vyznání příběhovosti, Brno, Petrov, 2000, 226 s.
KŘEN, Jiří, Bílá místa v našich dějinách?, Praha, Lidové noviny, 1990, 107 s.

Přehledné dějiny literatury III. Dějiny české a světové literatury od roku 1945 do současnosti, Praha, SPN – pedagogické nakladatelství, 1997, 303 s.

RONENOVÁ, Ruth, Možné světy v teorii literatury, Brno, Host, 2006, 296 s.

SUK, Jiří, Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křižovatky jedné politické krize (od listopadu 1989 do června 1990), Praha, PROSTOR, 2009, 507 s.

b) Internetové zdroje

PŘIBÁŇ, Michal, a kol., Slovník české literatury po roce 1945, online, http://slovnikceskeliteratury.cz/, citováno dne 07.05.2012.

Palachův týden roku 1989, Český rozhlas, online, http://www.radio.cz/cz/rubrika/historie/palachuv-tyden-roku-1989, citováno dne 12.03.2012.

Proč 16 let po revoluci komunisté sílí?, Rozhovor ČRo 6, online, http://www.pehe.cz/rozhovory/2005/proc-16-let-po-revoluci-komuniste-sili-rozhovor, citováno dne 12.03.2012.

Rok 1989, Palachův týden, online, http://www.totalita.cz/1989/1989_0100.php, citováno dne 12.03.2012.

Sametová revoluce 1989, prosinec 1989 – některé události, online, http://www.totalita.cz/1989/1989_12_udal.php, citováno dne 12.03.2012.

Sametová revoluce ´89, 17.-18. listopad 1989, online, http://www.revoluce89.wz.cz/hlavni.htm#listopad, citováno dne 12.03.2012.

Ústav paměti národa, Sviečková manifestácia v Bratislave, 25. marec 1988, Analýza ÚPN, online, http://www.upn.gov.sk/data/svieckova-manifestacia/analyza-upn.pdf, citováno dne 11.03.2012.